NAŠE ŘEČ

ROČNÍK II. ČÍSLO 8.

JOSEF ZUBATÝ:

I. JAK MNOHO — TAK MNOHO, KOLIK — TOLIK.

Ptáme se, *kolik* je hodin, a snad žádný přirozený Čech ještě neřekl, »jak mnoho« hodin; ptáme se podobně, kolik je stupňů tepla, kolik schodů do bytu v třetím poschodí, Kristus se ptal »kolik *chlebů* máte?« (Mat. 15, 34; Mark. 6, 38; 8, 5), »kolik ste košů nazbírali?« (Mat. 16, 9 n.; Mark. 8, 19 n.). Slýcháme však na př. »*jak mnoho* lidí bylo včera v divadle?«, ale »kolik je vás?«, anebo »jak mnoho *chleba* ještě máte?« Učedlníci Kristovi rozdávali sedícím »z těch rybiček, jakž mnoho chtěli« (Jan 6, 11); o zkáze Babylona čteme ve Zjevení sv. Jana 18, 7: »jakž se mnoho chlubil a zbujněl byl, tak mnoho dejte jemu muk a pláče.« Po latinsku by se v prvních případech řeklo *quot* (anebo v netázací a nevztažné větě *tot)*, v druhých *quantum (tantum)*, kdežto němčina v obojích říká stejně *wie viel, so viel*. A protože wie viel, so viel je stejné s naším jak mnoho, tak mnoho, zapovídá se u nás tak říkati: má prý se říkati jen kolik, tolik. Tím se ovšem čeština zbavuje schopnosti vyjadřovati rozdíl, který vyjadřuje český lid a vyjadřovali také naši předkové.

Kde jde o množství určité, které lze na př. vyjádřiti číslem jednotlivých kusů, říká se po česku (i v jiných jazycích, které takový rozdíl mají, podobně) *kolik, tolik*. Tak se říká také, kde množství jedněch předmětů není sice určeno skutečným číslem, ale množstvím předmětů jiných: »kolik hlav, tolik smyslů« říkáme právě tak po česku, jako po latinsku »quot capita, tot sensus«. Ale kde jde o množství, které by se spíše naznačilo slovy jako »mnoho«, »málo«, říká se spíše *jak mnoho*. Dobrý hajný ví, kolik má kusů srnčího v revíru; otázka, kolik je ryb v rybníce, kolik jablek ve větším sadě, zněla by však již příliš určitě. Ale čeština je zde volnější, než na př. latina: čím více má mluvící na mysli množství, které *by*

bylo možná vyjádřiti i určitější měrou, snad i přibližným číslem měrných jednotek, tím spíše se zeptá na př. »kolik chleba ještě máte?« (tazatel má na mysli na př., že uslyší, kolik *chlebů* zbylo). Takovýto rozdíl vyciťujeme zvláště u pojmů hromadných dobře: ptáme se »jak mnoho« je letos ovoce, očekáváme-li odpověď o hojnosti nebo chatrnosti úrody v hrubých poměrech, ale byl by špatný sadař, který by nevěděl, »kolik« asi (t. j. ne, kolik jednotlivých jablek, nýbrž kolik asi metrických centů) jablek má v sadě, jehož úrodu koupil, špatný porybný, který by nevěděl, »kolik« ryb (v podobném smysle) je v kterém rybníce.

Kde jde o míru něčeho, co není vyjádřeno anebo by nemohlo býti vyjádřeno jménem podstatným, ptáme se »jak mnoho«. Mohu se ptáti »kolik korun jsi usmlouval«, i »kolik jsi usmlouval?«; ale nemohu říci »kolik jsi smlouval«, nýbrž řeknu »jak mnoho jsi smlouval?« Mohu však naznačiti míru slovesného děje slovem »tolik«, určuji-li ji na př. ještě jinou větou (tolik, co ty, vím já také); naznačím ji podobně ve větě, kde vyjadřuji nějaké vzrušení, jež ve mně budí právě *míra* děje (když on tolik prosil; on tolik naříkal!). Vzrušení samo je pojmem určujícím míru; je to po stránce psychologické právě tak, jako když ve větě *vzrušenější nálady* naznačujeme množství 2. pádem beze jména nebo bez věty, jíž množství vystihujeme (nemohu na př. prostě vypravovati, že bylo v lese hub, musím říci »bylo tam spousta hub«, »bylo tam hub, že jsme neměli, kam je dávat« a pod.; ale mohu zvolati: »tam bylo hub!«).

Staří Čechové se vyjadřovali stejně, jako se vyjadřujeme my. Gebauerův Slovník má na př. doklady jako »a juž na zdi ľuda tolik, jakž nevědě (že nevím) řéci, kolik«, »kolikéž máme dní v témdni, tolikéž mámy (máme) planet menších«. Ale vedle toho čteme takovéto věty: »poněvadž oni (kněží pod obojí) tak mnoho proti kompaktátóm přestupují, v tom sú kompaktáta zrušena« Arch. Č. 8, 325 (1478—1485); »jakožť jest pán řekl, že jest v něm (v rybníce) ryb tak mnoho, jakožť jest bylo před jeho spuščením, to on KMti ukaž« t. 1, 191 (1406). Spíše najdeme v staré době věty, v nichž my bychom řekli »kolik, tolik,« než naopak, zvláště věty, v nichž se míra určuje obsahem věty sousední; na př. »a že -j (že jest) tak mnoho ctného a dobrého v svatých zákoniech ustavenie, dobře je mohu k zlatu, jež jest najdražšie věc, přirovnati« (Štítný, Erb. 133; o těch starých ustaveních byla řeč dříve); »také ste již VMt tak mnoho zeman ubezpečili, že neviem, čím budu chovati čeledi« Arch. Č. 1, 238 (1472; purkrabí zvíkovský vyčítá panu Janovi z Rožmberka, že zemanům odpouští »holdy«, kterými si zakupovali bezpečí před nájezdy); »však jest nás tak mnoho

smyslných (rozumných) mezi námi, že všemu, černému i bílému, srozumíme« Ctibor Tovačovský, Hádanie 64a.

Zejména nám zní cize, že u rčení »býti dlužen«, kde my říkáme *kolik* (nebo *co*), staří říkali *jak mnoho*. Nejen v Písmě, kde by to mohlo býti jen překladem lat. quantum (ještě Bratří překládají »jaks mnoho dlužen pánu mému?« Luk. 16, 5; 7), nýbrž i na př. v posledním pořízení z r. 1433 (Arch. Č. 15, 184): »k tomu jemu (purkrabímu Lapkovi) sem také nětco dlužen, ješto hotové za mne dal; ale nemoha pamatovati, kterak mnoho, což kolvěk jest toho a směl by řéci pod přísahú, aby jemu dáno bylo«. To vyložíme tak, že »jsem dlužen« znamenalo spíše »jsem zadlužen« než naše »jsem dlužen«, což nám je již rčení významu úplně předmětného.

Kde má slovo *jak* svůj plný význam, dovolují i brusy výraz *jak mnoho*. Na př. ve zvoláních, jako »jak mnoho lidí jest na světě, kteří by byli rádi, kdyby se měli jako ty!« Nemožné by bylo *kolik*, kde *jako*, *jak* netvoří celku se slovem *mnoho*, na př. »jakož (=jako) jest mnoho úduov na člověku, tak mnoho ran« Ctibor 12a.

Kde nejde o určité množství, nepokládal bych *jak mnoho*, *tak mnoho* podle toho všeho za chybu; a kde je řeč o množství určitém, Čech vyrostlý mezi Čechy sám řekne *kolik*, *tolik*. Mezi obojími výrazy bývá i rozdíl, který spíše vycítíme, než dovedeme vystihnouti slovy: má základ v tom, že pojem, který v *kolik*, *tolik* je zahrnut v jediném slově, v *jak mnoho*, *tak mnoho* je rozložen ve slovech dvou, z nichž každé má aspoň něco významové samostatnosti. Jirásek napsal ve Věku (Spisy 2, 225): »Nyní mu (Věkovu otci) nedalo, aby ho (syna) nechal zaháleti. Psaní a účtování nebylo tak mnoho. Proto ukázal synovi také práce jiné«; *tak* má zde význam, jako ve větě »Karel není tak zlý« (t. j. jak by se snad někomu zdálo), a tento význam by dosti nevynikl, kdybychom napsali *tolik*. Jan Heidler píše (Rozpr. Č. Akad. 1. tř. č. 52, 27): »Jest prý nesprávno děliti dějiny na tři periody podle toho, jak mnoho lidí si uvědomuje svoji svobodu«; obsah věty žádá slova souvztažného s předcházejícím slovem *toho* a tím zde jest *jak* (jak mnoho = jaké množství). Řekneme na př. »letos se neurodilo tak mnoho jablek, jako loni« (mohlo by býti zde *tolik* i o množství nečíselném, protože je určeno přirovnaným množstvím loňským): chceme určitěji vystihnouti, že loni bylo jablek mnoho, a že jich letos takové množství není. Všude zde by se mohlo říci také »kolik«, »tolik«; ale kdo proto zapovídá výrazy druhé, brání mluvícímu, aby nemohl naznačiti, co naznačiti *chce*. Vím, že je pohodlnější škole i spisovateli, slyší-li, že »jak mnoho«, »tak mnoho« je všude chyba (mimo zvolání, »zvláště kde se důrazně vytýká množství«): ale kdo chce

býti práv jemným odstínům, jaké má každý živý jazyk, nesmí se vynasnažovati, aby jich neviděl.

Místo »jak mnoho«, »kolik« říkává se v otázce také *mnoho-li* (v lidové mluvě *moc-li*). Brusy radí tak neříkati, ne proto, že by to byl germanismus, ale jednak asi proto, že vůbec rády dovolují všude jen jediný způsob mluvení, jednak snad také, že v slově *mnoho-li* vlastně jest obsaženo něco jiného, než co skutečný smysl věty praví. »Mnoho-li vás tam bylo« by mělo znamenati vlastně »bylo vás tam mnoho?«; odpověď »bylo nás šest« není vlastně přímá, jde oklikou. Ale tazatel ví, nač se ptá, a dobře mu rozumí i osoba druhá. I Němec, chce-li věděti, kolik lidí bylo, může se ptáti »waren viele dabei?«, a Čech stejně by mohl říci »bylo jich tam mnoho?«: zde však si jest tazatel jasně vědom, že se ptá jinak, než by se ptáti měl, kdežto otázka se slovem »mnoho-li« v češtině již nabyla významu stejného, jako má otázka se slovy »kolik«, »jak mnoho«. Tato změna významová nastala velmi dávno, jak viděti již z toho, že zde nalézáme *-li* i v přímé otázce, kde dávno vyšlo z obyčeje (neptáme se již »byl-li jsi tam?«); již ze staré češtiny má Gebauer doklady, jako na př. v Kristově životě (v podobenství Luk. 16, 5 n.) »kaks (jak jsi) mnoho dlužen svému pánu? . . . a ty, mnoho-lis dlužen?«, nebo z vypravování o mládí Ježíšově »ciesař Tiberius chtieše (chtěl) zvěděti, mnoho-li by lidí mohl svět jmieti (míti)«. Ačkoliv jest zbytečné (a obyčejně také marné) zapovídati jazyku takové změny významové, není ani neštěstí, vyhýbá-li se knižný jazyk slovu, jehož lidová mluva užívá s významem vlastně mu neslušejícím; k tomu v mluvě lidové ani již nežije tvar *mnoho-li*, nýbrž *moc-li*, a slovu *moc* se mluva knižní vyhýbá jako vulgárnímu (ač ovšem na něm nesprávného není nic). Skutečnou jazykovou chybou tázací *mnoho-li* však nazývati nelze, a časem se najde i příležitost (na př. potřeba střídati výrazy), kde ho i knižný jazyk ještě rád užije; vždy je dobře, je-li prostředků k čemukoli na vybranou. Co se významu týče, slovem *mnoho-li* se ptáme spíše po určitém množství; *mnoho-li* se kryje spíše se slovem *kolik*, než s *jak mnoho* a jeho souvztažný protějšek je spíše *tolik*, než *tak mnoho*. Mluví-li na př. pan Ondřej z Dubé o kompetenci soudu a ptá se »mnoho-li jest třeba pánóv k nálezu« (hl. 62), má na mysli spíše určité číslo než neurčitý pojem »mnoho, málo«; odpovídá sám »čím viece, tiem lépe, ale podlé starého práva dvanáct«. Také my bychom se ptali, »kolik« nebo »mnoho-li« členů soudu musí býti přítomno, aby směli rozhodnouti spor.

Chyba jest, užije-li kdo slova tohoto ve větě netázací, vztažné. Nikdo však neříká »moc-li hlav, tolik smyslů«, nebo »moc-li je stromů v zahradě, na každém je aspoň nějaké jablíčko«; jen v

otázce přímé nebo nepřímé tak lid říká (»moc-li vás bylo?« »nevím, moc-li jich bylo«), anebo aspoň ve větě, psychologicky blízké otázce (»dám ti, moc-li chceš«, protože bych se mohl ptáti »moc-li chceš?«).

Vedle tohoto *mnoho-li, moc-li* jest možné totéž slovo i s původním významem »zdali mnoho«, na př. v starém lékařském spise »(lékař) má znamenati (pozorovati), mnoho-li jie (moči) jest, čili málo čili vhod«: my tak ovšem skoro již neříkáme (onu větu bychom vyjádřili spíše slovy »jest-li jí mnoho či málo či přiměřeně«) a tato okolnost by tedy nemusila býti důvodem, abychom se slovu *mnoho-li* ve významě »kolik« vyhýbali.

Také se místo »kolik« nebo »jak mnoho« říkává *co*. Ptáme se »co to stojí«, »cos dostal«, chceme-li slyšeti určitý počet peněz, také máme vztažné *co* ve větách »kdybych měl tolik, co ty, pořídil bych si obchod«, »co já vím (soviel ich weiss), není to pravda«. Také zde užíváme slova s významem, který mu vlastně nesluší: *co* znamená vlastně souhrn všech možných znaků předmětů, kdežto zde se ptáme po znaku jediném, po množství. Ale čtenář jistě již ví, že nebudu raditi, aby se tak neříkalo.

Místo *jak dlouho, tak dlouho* máme prý říkati raději *pokud, potud* nebo *dokud, dotud; pokud, potud* jest prý také lepší než *jak daleko, tak daleko*. Tak, jak se zde vyjadřují brusy, není to správné. *Jak daleko, jak dlouho* je něco jiného, než *pokud, dokud*: byl by nesmysl, kdyby někdo řekl na př. »z Prahy do Vídně je potud, pokud z Vídně do Prahy«, anebo kdybychom se ptali přítele, »pokud« byl v Paříži. *Pokud* atd. není »jak dlouho«, »jak daleko«, nýbrž »do které doby, do které míry, po které místo«, a kde mluvíme o skutečné dálce prostorové nebo časové, *musíme* říkati *jak (tak) dlouho, daleko*, jako říkáme *jak (tak) hluboko, vysoko, široko*. Správné jest ovšem, že máme říkati na př. »pokud má paměť sahá«, »pokud vím«, ne »jak daleko« (sofern, soviel): ale pochybuji, že by se našlo mnoho Čechů, kteří se tak po německu vyjadřují. V otázkách slova *dokud, pokud* vyšla již z obyčeje a nepodaří se již je vzkřísiti: staří Čechové se ptávali na př. »dokovad hněvati se budeš?«, »dokudž výší sě nepřietel?«, ale my se již musíme ptáti »do které doby«, »do jaké výše«, »až kam« atd. A ptáme-li se na př. »jak dlouho tam budeš?«, není to germanismus, nýbrž náhrada způsobu otázky, vyšlého z obyčeje, způsobem jiným, stejně českým (protože se již nemůžeme ptáti jedním slovem »do které chvíle«, ptáme se raději »po jak dlouhou dobu«). Také *dotud, dotad* vyšlo z obyčeje: naši předkové mohli říkati (a snad se někde tak říká posud) na př. »dotavad s ním (Prokop se

mnichem) tu bydlil, až sě zákonu naučil«, my již říkáme »do té doby«, »až tam«, »do takové výše« a pod., anebo, zase vlastně s jiným odstínem významovým, »tak dlouho«, »tak daleko«. Není všude germanismus, totiž pouhé napodobení němčiny, kde čeština dospívá stejných konců s němčinou.

*

II. JISTÝ.

Přídavné jméno *jistý* mívá význam blízký neurčitým zájmenům, a brusy radí, aby se při tomto významě slovo to, jež je zde germanismem (ein gewisser), nahrazovalo neurčitým zájmenem *jakýsi, kterýsi.* Ale zapomínají, že slovo *jistý* dodává větě takovou míru úmyslné, zatím mluvícím jen naznačené určitosti, že na její vyjádření neurčité zájmeno nestačí. »Jisté město« není »jakési město« ani »kterési město«, »jistý pražský občan« není »nějaký, jakýsi, kterýsi občan«: je to, jako bych napsal »město X.«, »pan N. N.«, slovem »jistý« naznačuji, že bych ono město, onoho občana mohl na př. i jmenovati, kdyby bylo potřebí.

V posledních letech často se psává místo »jistý« raději *určitý;* ale »určitý« je tolik co »ustanovený, smluvený, předem určený«. Mohu říci, že má kdosi určitý plat: plat byl ustanoven, a výrazu »jistý plat« by spíše rozuměl každý tak, že jde o plat zajištěný. Čtli jsme nedávno v novinách o blízké volbě finského krále, že »určitá osoba není dosud v popředí«: to znamená, že se ještě neví anebo ještě neustanovilo, kdo by měl býti volen, kdežto výraz »jistá osoba« by znamenal, že se ještě o osobě, která by měla nebo mohla býti volena a mluvícímu je známa, nemluví. Ale čteme na př. v románě z posledních let takovéto doklady: Malířka nepřijímajíc daru svého ctitele říká mu: »Snad byste lépe pochopil, kdybyste byl samostatnou ženou, která musí se varovat všeho, co by jí učinilo podobnou — určitým dámám«; jinde táž žena praví »asi tak, jako my (hledíme) na ženštiny určitého druhu«: jde o ženy prodajné, ale to jsou »jisté« ženy, kterých malířka nechce jmenovati, ne »určité« ženy. Stejně čteme tam o ženevských nevěstkách: »Jenom jiskření podmalovaných očí a určité úsměvy vyprávěly o jich životě«. V jiném románě zase kdosi neupírá, »že určití lidé mají v sobě pekelnou moc nad druhými«: jsou to lidé »jistého« druhu, snad i jednotlivé osoby mluvícímu známé. Jinde zase kdosi »odebrav určitý počet papírů, ukázal je Anežce«: nebyl to počet »určitý«, totiž ustanovený, nýbrž počet »jistý«, jejž by mluvící mohl blíže naznačiti, kdyby chtěl. Komenský v »Zlaté bráně« 124 napsal větu »kadidlo, myrha, mastix, kafr, perský balšám na

rány, terpentin, pryskyřice, smola jsou šťáva stromů jistých«: mohli bychom napsati »šťáva jakýchsi, kterýchsi, určitých stromů«, aniž bychom ublížili smyslu, jejž spisovatel chtěl vystihnouti?

Jsou ovšem případy, kde slova *jistý* a *určitý* jsou si významem velmi blízká, ale přece ne stejná. »Mám na mysli určitou osobu, určité individuum, určitý počet« a pod. řeknu, chci-li naznačiti, že *já* jsem si vědom, o které osobě, o kterém počtu mluvím. »Mám na mysli jistou osobu« však znamená, že jde o jednotlivce, jejž i jiní lidé znají a rozeznávají od osob jiných, jejž však nechci nebo nemusím posluchači blíže naznačovati.

Ale jde také o otázku, je-li *jistý* v těchto významech slovo české, není-li to cizomluv vůbec či germanismus zvláště.

V staré češtině se říkalo »*ten jistý*« asi tam, kde my bychom řekli »*ten*« (nebojíme-li se ještě tohoto zájmena vůbec užívati), t. j. kde je řeč o předmětě známém již z dřívější řeči nebo odjinud; někde se »ten jistý« blíží významem slovu »týž«. Na př. 1. Mak. 3, 26 se píše, jak o Judových bojích vypráměli všichni národové; a jeden starý překlad pokračuje: »když jest král Antiochus uslyšal ty jisté řeči . . .« (sermones istos Vulg.). V Passionále praví Maria Magdalena: »Pomníš-li (pamatuješ-li), kněže, o onéj slovutnéj hřiešnici, o niejžto sě v svatém čtení píše . . .? Jáť sem ta jistá a tuto již třidcěti let člověka neviděvši bydli (bydlím)«. Takových dokladů má Gebauerův slovník množství a nasbírali bychom jich na sta. Místy (na př. na Moravě) mluví se tak posud (vypravuje někdo o nějakém Svobodovi a pokračuje: »A ten jistý Svoboda . . .«; tak píše Němcová ve vypravování o princezně Kačence »ale ta jistá princezna, ona ho u sebe dlouho netrpí a zase za čas ho odhání«); Blahoslavovi (Gram. 90) se však toto »ten jistý« hrubě nelíbí (»jest to jakés verštatní mluvení«), snad proto, že za jeho doby tento způsob byl asi již celkem zastaralý. Toto *ten jistý* je jistě výraz starý a domácí: nalézáme podobné výrazy (s významem »ten« i »týž«) i v jiných jazycích slovanských. Snad by nebylo ani nemožno, zde hledati východiště onoho významu, o němž byla řeč svrchu; ale nezdá se, že bychom byli na pravé cestě.

Němci užívají slova *gewiss* docela jako my slova *jistý:* říkají »eine gewisse Stadt, ein gewisser Kaufmann« a pod. Ale sami si jsou vědomi (na př. v Grimmově slovníku), že tímto slovem napodobí latinské slovo *certus* (jistý), kterého již staří Římané tak užívali, mluvili-li o dobách, místech, osobách atd. docela určitě známých, o nichž však té chvíle není potřebí určitěji se vyjadřovati. Toto slovo žilo v středověku i v prvních stoletích nového věku ve slohu latinském, na př. v řeči právní, lékařské atd., a vnikalo z něho do živých jazyků západní Evropy; tak se na př. říká také po fran-

couzsku à jour certain (v jistém, ustanoveném dni), un certain homme (jistý člověk) atd. A to se stalo i v Čechách; říkalo se »k jistému dni obeslati«, »každoročně jistého dne«, »jistý den jmenovati«, »jistí vyslaní« byli určití (ale nejmenovaní) vyslanci, »jistá místa« byla známá (ale nejmenovaná) místa atd. (doklady u Veleslavína, Haranta, Škály atd.). Snad pomáhala i němčina; ale latinsky se u nás psalo i mluvilo tolik, že vliv latiny byl jistě větší než vliv němčiny.

Není tedy význam, o němž mluvíme, u slova *jistý* asi původu domácího; ale jest jedním ze společných výsledků osvětového společenství západní Evropy a nemusíme se mu snad tak úzkostlivě vyhýbati. Ale měli bychom ho užívati jen, kde se bez něho bez porušení smyslu nelze obejíti. Zbytečně jest na př. říkati »jistý Svoboda mi povídal, že...« (»ein gewisser Heinze«); kde se osoba nebo místo, o něž jde, výslovně jmenuje, spokojuje se lidová mluva neurčitým zájmenem (»jakýsi Svoboda, nějaký Svoboda, v nějakém Neustupově«), a měli bychom se jím spokojovati všichni. Význam zde bývá opravdu neurčitý: »nějaký Svoboda« řekne se nejspíše, kde mluvící o osobě toho jména neví hrubě více, než že se tak jmenuje.

*

VÁCLAV ERTL:

MÁTE ČAS?

Přísní strážcové ryzosti jazykové zamítají rčení »míti čas« ve významu míti prázdnou chvíli jako propovědění nesprávné a nahrazují je bez milosti výrazem »míti kdy, pokdy«. Osudy těchto dvou souznačných výrazů jsou zajímavým příkladem, jak vznikají takové »chyby« a jak mnohé výrazy stíhá často nedůvodné opovržení. Jak se stavějí k těmto dvěma rčením naše brusy? Brus matiční (z r. 1877) vykládá: Čas, chvíli, prázdnost míti, ale také: kdy míti, kteréžto frase nyní se zanedbává (str. 74); skoro týmiž slovy se poučení opakuje i v dalších vydáních téhož brusu. Ale již Bartošova Nová rukověť správné češtiny (1901) klade rčení »nemám času« (m. spr. nemám kdy) mezi germanismy (ač by se stejným právem mohla pokládati i za jiný -ismus), Zenklův Rádce správné češtiny uvádí výraz »čas míti« jako výraz nesprávný a rovněž v Mašínově Slovníku českých vazeb a rčení se dočítáme, že »nemám čas« se říká chybně místo »nemám kdy«. Tak se původní rada matičního Brusu, abychom pro výraz »míti čas« nezapomínali na rčení »míti kdy«, zvrtla v zákaz: neříkejme »míti čas«, protože je to

výraz chybný, nýbrž užívejme vždy jen správného rčení »míti kdy«.

V čem by mohla záležeti nesprávnost výrazu »mám čas«? Říkáme »kup si, máš-li peníze«, ale totéž můžeme vyjádřiti slovy »kup si, máš-li zač« (= zač koupiti); oblékl bych se, ale nemám šatů« (není šatů), ale také můžeme říci »oblékl bych se, ale nemám do čeho« (není do čeho); »šel bych, ale neznám cesty«, ale také »šel bych, ale nevím kudy«; »bojoval bych, kdybych měl zbraň« a také »bojoval bych, kdybych měl čím (kdyby bylo čím)«; »hněvej se, máš-li k tomu příčinu«, a také »hněvej se, máš-li proč« a tedy stejným právem můžeme říkati »udělej to, až budeš míti čas« anebo »udělej to, až budeš míti kdy« (t. j. kdy to udělati).

Že se slova čas v tomto významě (= doba volná k provedení nějakého děje) skutečně užívalo již v době staré, tomu svědčí některé doklady staročeské. V Alexandreidě se vypravuje, že Thebané, vidouce vojsko Alexandrovo se všech stran na město ženoucí, rádi by se byli aspoň v té chvíli vzdali Alexandrovi, »ale toho časa nenie, by o to měli pomluvenie« (v. 476), t. j. není na to kdy. Štítný píše v Knížkách šesterých (24, 30): »Protož na ten súd pomnieti slušie, donidž jest čas«, t. j. dokud je kdy. A staré české přísloví (Flajšhans, Č. přísl. II, 893) napomíná: »Za zdravého života dobře činiti, po smrti času nebude«, t. j. po smrti nebude kdy. Máme i přímá svědectví, že rčení »míti čas« ve významě míti kdy je výraz starý. Veleslavínova Sylva quadrilinguis (str. 173) uvádí pod heslem čas: Čas míti, chvíli, prázdnost míti, míti kdy, při prázdnosti býti, nemíti nic na práci, a Jungmann vedle zčeštěných dokladů ze slovníku Poláka Linde má jako výraz obvyklý (usuální) »nemám času«, t. j. kdy.

Ale i my v mnohých případech rčení toho užíváme a v těch případech se ani jinak vyjadřovati nedovedeme. To bývá zejména, je-li kvantum prázdného času nějak vymezeno. Říkáme máte kdy?, ale máte ještě dosti času (ne dost kdy), máte času nazbyt, mám na to málo času, je na to málo času (je na to kdy), na to máme oba kdy, ale vy máte na to víc času než já atd. Stěží užije kdo rčení »mám kdy« za nenuceného hovoru na př. v otázce »kdy máš kdy?« nebo ve větách »uč se, když máš kdy (polské teraz się ucz, gdy czas masz), kdykoli máš kdy, nevím, budu-li míti kdy na to kdy« a p.

Není tedy proč se vyhýbati rčení »míti čas« jako rčení nečeskému a germanismu. Je to rčení obvyklé i v jiných jazycích; mají je nejen Němci, nýbrž i Francouzi (je n'ai pas le temps de...), Angličané (i have no time to...), Vlachové; Poláci stejně jako my se vy-

jadřují obojím způsobem (mieć czas — mieć kiedy), a také Rusové říkají »není mi času« (mně nět vremeni) atd. Obě rčení jsou tedy správná a česká, »míti čas« i »míti kdy«; jen ten rozdíl je mezi nimi, že »míti kdy« je výraz lidovější a pro češtinu osobitější. A v tom je i jeho přednost.

*

POSUDKY.

Dr. A. Frinta: *Náboženské názvosloví československé.* Jazykozpytný rozbor s doklady z naší reformační literatury. V Praze l. P. 1918. Nákladem Comenia. Stran XXX a 80.

Knížka tato chce čtenáře poučiti o původě a dějinách slov, jimiž se u nás jmenují nejdůležitější pojmy života náboženského. U spisovatele, který jednak jest filolog, jednak si živě všímá otázek týkajících se našich dějin náboženských, rozumí se samo sebou, že poučení, jehož se čtenáři dostává, jest hojné i dobré. A dostává se mu ho způsobem poutavým i snadně přístupným; spisovatel se obrací ke kruhům nejširším a podává spíše výsledky prací posavadních než dílo obsahem samostatné, jež ovšem i odborník přečte s velikým účastenstvím pro hojnost podrobností, osvětlujících stále živým světlem věci, které by snad dovedl shledati i sám ze slovníků a odjinud, ale v tomto spise Frintově nalézá v hotovém a přehledném souboru.

Po předmluvě, v níž jest řeč zejména o účelu spisu a o podobných pracích starších, následuje »Úvod historický«, v němž se rysy krátkými, ale velmi zřetelnými předvádějí dějiny, zvláště počátky křesťanství u nás, půda, na níž se rodila slova, o nichž vykládá jádro knížky. Výmluvně se tu popisuje zejména touha našich slovenských a českých předků, slýchati slovo boží i z úst kněžských jazykem svým, jejímž ovocem měla býti slovanská církev (katolická) v krajích československých; vypisuje se odpor mocí, jimž touha ta se zdála pouhou »pošetilostí«, vypisuje se, jak tímto odporem byly zmařeny slibné zárodky onoho ovoce, tak vysoce důležité ve vývoji křesťanství u národů slovanských. Stručněji, ale měrou dostatečnou se vykládá o dobách pozdějších.

Spisovatel liší v dějinách názvosloví křesťanského u nás patero vrstev podle doby, v níž vznikla slova jednotlivá. Nejstarší je vrstva »praslovanská«, t. j. slova, která žila již v době pohanské, ale jichž bylo užito v počátcích slovanského křesťanství na označení pojmů nových (na p:. běs, blud, bůh, čert, duch, duše, hřích atd.). Vrstvu »církevněslovanskou« tvoří slova, vzniklá pro nové

potřeby v 9. stol. buď z prvků domácích anebo přenesením slova cizího (latinského nebo původně řeckého, často prostředím německým, někdy slova německého; na př. blahoslaviti, bližní, mučeník, učeník; anděl, kmotr, biskup, papež, pohan; kněz, půst); jsou to slova, jež se šířila z krajů západních se slovanskými překlady evangelií atd. po jiných krajích slovanských. Ostatní vrstvy jsou již čistě české: »staročeská« slova asi z let 900—1400 (domácí jako náboženství, očistec, osud, pokušení, poustevník, i cizí jako biřmovati, biskup, jáhen, kacíř), »středočeská«, z let 1400 až 1800, slova »novočeská«. Rozumí se samo sebou, že nelze vždy rozhodovati, ke které vrstvě které slovo patří: jsou na př. slova jako oběť, hospodin, bližní praslovanská či pozdější?

Slova, o nichž jest řeč, jsou srovnána podle abecedy, ovšem tak, že odvozeniny a slova složená jsou pod slovem základním (i na př. lidé pod heslem člověk); na svých místech jsou podle potřeby odkazy. Dějiny jednotlivých slov jsou stručné, ale výstižné; zejména jest s povděkem vytknouti poučné doklady ze staršího náboženského našeho písemnictví. Zbytečnými se mi za to zdají reprodukce výkladů Matouše Benešovského Philonoma z r. 1587. Jsou to výklady buď docela samozřejmé, anebo často nesmysly (na př. oběť od »oběd«; víra od »víru«, t. j. věci kolem běžící), které čtenáře světa méně znalého jen pletou; p. spis. sám o etymologickém jeho umění valného uznání nemá (v. str. 71), a Philonomus sám snad není osobou tak příliš významnou, aby nepostačovalo, že jeho »Knížka slov českých« byla otištěna v Č. Lidu, ročn. XVI.

O volbě slov, o nichž Frinta vykládá, někdy lze býti i jiného mínění. Vykládá se na př. obšírně o slově *člověk, lidé:* nepopírám, že pojem »člověk« v názorech náboženských je velmi důležitý, ale snad bychom přece čekali, že v knížce o náboženském názvosloví *československém* bude řeč i na př. o názvech českých církví a pojmů v našich dějinách náboženských důležitých, že se dočteme na př. o slovech jako bratří, podobojí, beránková víra, způsoba? Je-li řeč o »písmě«, proč není o »čtení«? I o slovech jako otčenáš, víra (s významem »credo, věřím v Boha«), čistec (= očistec) a j. bychom byli rádi něco slyšeli; je-li řeč o neděli, pondělí a sobotě, měla býti i o jménech jiných dnů a o otázce, jsou-li původu křesťanského. Přiznávám se, že úplnost po této stránce by mi byla milejší než některé etymologie pochybné a neznalci nic nepovídající, a zejména než některé etymologie nesprávné (jako svatý z indoevr. svęt — srv. lat. sanctus, zendské spenta 59, nebo ráj, srv. stind. rájas, t. j. radžas 54; srovnává-li se slovo přísaha s lit. siekti, je to výklad, který by měl býti teprv doplněn výkladem, jest-li

vůbec možno obojí tato slova srovnávati). I výklady nevystupující z mezí jazykozpytu českého jsou někde aspoň pochybné. Máme-li tvar *archanděl* vedle *arcibiskup* atp., je to jen odlesk poměru lat. archangelus vedle archiepiscopus; kdo vykládá slovo *rozhřešiti* z *rozřešiti*, musí si býti vědom, jakou měrou je slovo *řešiti* v češtině doma (mimochodem: rozhříšení je tvar v době starší dosti rozšířený); slovo *nemilostivý*, jímž staré žaltáře překládají lat. impius, vykládá se (43) jako »v nemilosti boží postavený«, což je tuším výklad možný spíše u theologa než u filologa (nemilostivý jest zde asi tolik, co nemilující, nenávistivý, zlý); *naděje* původně není »na co skládáme své doufání« (46), nýbrž čeho se nadějeme (v jazyce starším je »naději« i očekávání věcí bezvýznamných nebo i nemilých); slov *orudí* a *oruží* nelze vyslovovati filologu jedním dechem; a tak ještě ledacos by bylo lze vytknouti, čeho bychom v knížce Frintově raději neviděli.

Jazykem je knížka Frintova psána v celku správným. Neradi čteme v knize filologově *oproti* (36); zbytečná starobylost je přivlastňovací *jichž* místo *jejichž* (VI, 33); zbytečnými se nám zdají i časté vykřičníky, kterými Frinta všude rád upozorňuje na věci, jež pokládá za významnější. Fonetik Frinta píše foneticky i v případech, v nichž to zvykem nebývá: mluví na př. o falzech, o dualizmu, o neologizmech atp.: to jsou věci, o nichž bude třeba také se nějak rozhodovati. Tiskárna neměla znaku na vyjádření zadopatrového *n:* nebylo by bývalo lepší a zřetelnější, kdyby se bylo vysázelo prostě *evangelium* (22), pragerm. *kuningaz* (32), než vysázeno-li místo *n* řecké éta, kterému zde porozumí jen odborník?

Z.

Dr. M. Weingart: *Vývoj českého jazyka.* Za vzděláním. Knížky pro každého. Za účasti Osvětového svazu pořádá Dr. Petr Zenkl. Sv. 109. Nákladem Jos. R. Vilímka v Praze. [1918.] Stran 48, za 90 h.

Kdo hledá krátkého a dobrého poučení o dějinách českého jazyka, s prospěchem si přečte tuto knížku. Obsahem jest jaksi pokračováním Hujerova »Úvodu do dějin jazyka českého« (v Praze 1914); liší se ovšem od spisu tohoto jednak rázem (podle sbírky, v níž vyšla) lidovějším, zvláště však tím, že se skoro naskrze obírá historickými dobami vývoje našeho jazyka, kdežto Hujerův »Úvod« vlastně neopouští dob předhistorických. S tím ovšem je v nejtěsnější souvislosti konkrétnější, makavější ráz výkladů Weingartových.

Weingart vypisuje dějiny českého jazyka v době staré, t. j. (mimo zběžný úvodní výhled do minulosti starší) v době od po-

čátků křesťanství v našich zemích do Husa, v době střední, t. j. odtud až do největšího úpadku jazykového v 18. stol., a v době nové, t. j. od prvních počátků našeho obrození podnes. V stručných rysech nastiňuje podklad dějin jazykových v životě národním, ukazuje v jednotlivých dobách změny na jazyce samém i v jeho osudech vnějších a vykládá zvláště o oné stránce života národního, jež s jazykem je v nejjednotnějším spojení, o našem písemnictví v rozličných dobách. V závěrku přehlíží spis. snahy po poznání a povznesení jazyka českého i neutěšený stav, v jakém jej nalézáme dnes v písemnictví i v denním životě městském co do čistoty a správnosti. Stejně vyčítá našim spisovatelům a novinářům, jak málo si bývají vědomi povinností, dbáti ve všem jazykové správnosti, jako kritikům a brusičům, že ve své horlivosti leckdy přestřelovali a »nemívali vždy dosti pochopení pro tvůrčí práci básníkovu«. Čteme zde slib, jehož splnění by věru bylo činem zvláště záslužným: »Ve druhé části tohoto spisku se pokusíme se stanoviska co možná nestranného přehlédnouti tento nový rozvoj naší řeči a oceniti, pokud k němu přispěli jednotliví zástupci nové poesie, beletrie a básnictví dramatického, tito skuteční spolutvůrci jazykového pokroku«; zdá se nám ovšem, že teprv monografické zpracování aspoň nejdůležitějších postav našeho písemnictví po stránce jazykové poskytne látky k takovémuto jich ocenění.

V posledním odstavci srovnává Weingart »nynější mluvenou řeč průměrného Čecha s jazykem, jímž se mluvilo v dobách obrození«. Vidí pokrok v tom, že jsme se zbavili množství zkomolených cizích slov, zejména německých, jímž naše mluva bývala znešvařena. »Ale jinak je tomu v ostatních rysech jazyka. O ušlechtilou výslovnost se nedbá ve společnosti, ba namnoze ani na divadle. Přízvuk jednoslabičných předložek se zanedbává v hovorech i v řečnictví. Tvaroslovné správnosti nepřibylo; naopak chyby proti skloňování šíří se nebezpečnou měrou zejména v posledních letech. Ztrácí se také vlivem německým cit pro nejsvéráznější a nejpůvabnější rys českého slovesa, pro rozmanitost vidovou (*nejdi tam!* m. *nechoď tam!*). Zejména pak duše jazyka, skladba, jest — jak ukazuje odraz a zároveň ukazatel mluvy širokých vrstev, totiž tisk novinový — mnohem více nasáklá živly cizími, zejména německými, než kterákoli skladba jiného jazyka slovanského. A tak vynikající polský jazykozpytec Alex. Brückner, výborný znalec slovanských jazyků a upřímný přítel českých snah kulturních, prohlásil, že je třeba Polákovi, aby si dnešní češtinu novinářskou přeložil napřed do němčiny, chce-li rozuměti, oč vlastně jde (Dzieje jęz. polsk. 1907, str. 161). To je hlas svrchovaně výstražný, neboť ztráta svéráznosti skladbové značí i ztrátu národně svérázného my-

šlení a je tedy přesto, že je méně patrná, škodlivější než nějaký počet cizích slov a třeba i německých, která tak často vytýkáme Polákům«.

Podpisujeme tato slova i poslední větu Weingartovu: »Jen pilné čtení dobrých vzorů poctivé češtiny, jak jsme jich i v tomto kratičkém nástinu mohli hojně jmenovati, posílilo by oslabený cit jazykový a učinilo potomky hodny posvátného odkazu předků!« Přidali bychom však ještě několik slov jiných (a ve větě poslední bychom škrtli první slůvko). Weingart správně liší povrchní smeti jednotlivých cizích slov, znešvařujících jazyk, od skutečných kazů, sahajících hluboko do jeho jádra. Ale co je »průměrný Čech«? Jazykové správnosti nelze vypočítávati jako snad léta života nebo roční příjem: a přece jaký je rozdíl mezi Čechem z většího průmyslového města a mezi rolníkem ze Zapadlé Lhoty! Poctivý venkovan český mluví — mimo nepatrné stopy cizího vlivu, bez jakých není snad žádný jazyk na světě — správně po česku, ovšem s krajovými svými zvláštnostmi, které nečiní jeho mluvu nečeskou, třebas se jim vyhýbá mluva spisovná, žádající jazyka jednotného. Jazykem v celku neporušeným mluví i Pařížan, Krakovan, Berlíňan a zkrátka městský příslušník kteréhokoli národa, ušetřeného silného vlivu národa cizího; města česká, aspoň větší, rázu opravdu městského, bojují již od dob Přemyslovců s vlivem německým, který se v našich dobách ještě prohlubuje velikým vzrůstem počtu a síly styčných bodů mezinárodních v životě všedním i osvětovém. Proto jest jazyk našich velikých středišť obchodních a průmyslových tak nečistý, zvláště dnes, kdežto sice naši otcové a dědové na př. v Praze »pucovali štábrlí kérok na konku« nebo povídali si »přes pana souseda, že by jeden ani nevěřil, jak se mu zvedl jeho kšeft«, ale mimo takovéto hrubosti jazykové nemluvívali ještě tak, jak mluvíme dnes my.

Proč to vše vykládáme? Abychom mohli říci, že mimo dobré spisy starší jest ještě druhý pramen jazykové čistoty, jehož se málo u nás dbává. Je to jazyk nezkaženého lidu. Naši buditelé pocházeli z něho; procházeli školami německými, ale stýkali se i v městech s lidem českým, jehož jazykové hříchy byly příliš makavé, aby samy neodstrašovaly od sebe mladých spisovatelů. Anebo čteme u Zeleného v kapitolách ze života Havlíčkova, jak se tento mistr živého slova českého v mladých letech mimo spisy staré k dráze spisovatelské připravoval studiem mluvy lidové, čtením národních písní atd. Dnešní spisovatel buď je sám z průmyslového města anebo se do něho dostal na školy z venkova v letech, kdy je ještě přístupný porušujícím vlivům života městského; čte noviny, do nichž dnes nepíší samí Havlíčkové, poslouchá po kavárnách i po ulicích ho-

vory, jež nezvyklostí výrazů a vazeb na mladou mysl tím mocněji působí, a mimoděk se učí mysliti, mluviti a psáti stejně. Slyší-li na venkově doma nebo na letním bytě jinde mluviti jadrným slovem selským, zdá se mu hrubým, nevkusným. A najde-li se spisovatel, který z domova má tolik pravé českosti v sobě, že dovede psáti duchem opravdu českým a lidovým, zní to dnešnímu »průměrnému« Čechu skoro již tak cize, že si troufá jeho jazyk a sloh pojmenovati snad i nečeským.

Jinak by bylo, kdyby každý »vzdělaný« Čech mimo dobré spisy staré čítal i plody lidové, písně, pohádky, »lidové dokumenty« a podobné věci jiné, které dnes čítá skoro jen filolog: a našel by v nich více, než pouhou látku jazykovou. Kde je příležitost, hleďme poslouchati živé slovo lidové v hovoru samém: to ovšem bude bez prospěchu měšťákovi, který si z něho dovede vybrati jen tolik, že na př. tam a tam vstávají »v půl paty«, nebo mívají v rodině třebas »deset hošů«. Kdo cítí v sobě povolání, státi se rádcem a učitelem svého lidu, čiň vše to po příkladě Havlíčkově měrou vrchovatou a doplňuj i učením se jinému jazyku slovanskému: hleď ovšem vniknouti do jeho jádra, nespokojuj se pouhou možností, překládati z něho s pomocí překladu německého. Přidali bychom ještě, aby i český spisovatel hleděl vniknouti v ducha jazyka svého, aby hleděl poznati jeho stavbu, nespokojoval se tím, že měl z češtiny na školách známky dobré a že má na stolku nějaký ten Brus, nějakého toho rádce, do něhož občas i nahlédne; ale to snad jsou věci, o kterých se smí mluviti jen jinde, ne v Čechách. —

Knížka Weingartova je psána jazykem a slohem velmi pečlivým. Nedopatřením napsáno »marné byly matiční Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka« (43) m. *marní byli*. Jména na *-ík* zkracují *í* v odvozeninách (soukenický, soukenictví, rybnikář, pilnikář), podle toho by se mělo říkati i *deniкář*, ne deníkář (44). Správný tvar jest *Írán*, *Íránec*, ne Iránec (3). V tiskové úpravě působí nepříjemně některé odstavce, tištěné drobnějším písmem: omlouvá je válečná bída. Také jsme našli tiskové chyby; z nich uvádíme (na str. 11) »zmizela jotace po *i*« místo po *l*, kterou neodborník sotva pozná. Věcně nesprávný je snad výklad (víme, že to není výklad Weingartův), že tvary *ho*, *mu* vznikly z tvarů *jeho*, *jemu* vlivem přízvučné poslední jejich slabiky (to se uvádí na str. 7 za doklad, že v češtině býval přízvuk jiný, než je v době dějinné): tvary *ho*, *mu* (stč. *jho*, *jmu)* jsou jako *mi*, *mě*, *ti*, *tě* (a někdy *nás*, *nám*, *vás*, *vám*, *je*, *jim)* nepřízvučné a vznikly asi *pro nepřízvučnost* tvarů *jeho*, *jemu* a také tím, že jazyk potřeboval tvarů jednoslabičných, jako v podobném významě je jednoslabičné *mi*, *mě* atd. Ale nejde nám zde o posudek odborný. Z.

DROBNOSTI.

»ALE ZBAV NÁS OD ZLÉHO«.

Poprávci »Otčenáše« (oprávci se nazvati nemohou) říkají a jiné nabádají, aby říkali v »Otčenáši« místo »ale zbav nás od zlého« jenom »ale zbav nás zlého«. Mohli se již z Bartošovy Skladby jazyka českého (4. vyd. str. 77) poučiti, že genitiv odluky přibírá k sobě pro větší určitost předložky od a z: »Zachraň nás Bože od náhlé smrti«. (Srovnej tamtéž str. 47. pozn. 1. a str. 49 pozn. odstav. 5.). »Vysvobodil ho od vězení« (Gebauer-Ertl, Mluvnice str. 199). A tak také »Ale zbav nás od zlého« je docela správné. V obecné mluvě nynější při slově zbaviti klade se ovšem genitiv odluky, ale jako každá řeč, tak ani čeština nezbavuje se ve formulích modlitbových úsloví starších, pokud se úsloví ta nestávají nesrozumitelnými, a toho v úsloví »zbav nás od zlého« není. Starobylými úslovími nabývá modlitba i duchovní píseň vážnosti. A má-li se naznačiti slovy »zbav nás od zlého« pojem, »abychom do zlého nepřišli«, jest předložkový výraz »zbav nás od zlého« správnější, než pouhý genitiv odlukový »zbav nás zlého«.

G. C. Křikava.

Tato »oprava« není jediná, jakou si někteří troufají na znění modlitby Páně, staletími posvěcené: opravují také »jakož i my odpouštíme našim vinníkům« na »svým vinníkům«. Zde se ovšem mohou dovolávati pravidel dnes v jazyce českém skoro vůbec zachovávaných; ale český překlad této modlitby je z doby, kdy, jako v jiných starých jazycích slovanských, pravidla o přivlastňovacím zájmeně zvratném nebyla bez výjimek. Někteří také učí modliti se k Panně Marii »pros za nás hříšné« místo »pros za nás za hříšné«, jak se modlívali naši předkové a modlí se posud staří lidé: takové opakování předložky u přívlastkových výrazů v starší době u nás i v jiných jazycích slovanských bývalo obyčejné (posud tak říkáme »přes to přese všecko«). V písni k sv. Václavu staré »nedej zahynouti nám i budoucím« opravují proti duchu starého jazyka na »ni budoucím«. Neškodilo by nám trochu úcty k takovýmto opravdu posvátným památkám po otcích. Co by tak asi říkali Němci člověku, který by jim přišel s napomenutím, aby se modlili »Unser Vater, der du im Himmel bist«, protože se neříká »Vater unser«? Red.

BATOH — BAŤOH.

O tomto slově se u nás psalo asi před půldruhým rokem jako o náhradě za německý »ruksak«. Dnes se o něm píše zase denně v novinách jako o pomůcce v zásobování: ale již čteme stále tvar baťoch. Že se místo t vyslovuje ť, má obdoby v lidové výslovnosti slov jako prťák, šesťák, sprosťák, blaťouch, paňák atp. místo prták atd.: takové změny se objevují z příčin psychologických ve slovech významu nějak význačného dosti často, ač by se nemělo zapomínati, že původnější a správnější je t než ť. Ale je hrozná nedbalost, říkati do batochu místo do batohu jen proto, že v 1. pádě batoh vyslovujeme batoch, a potom tak psáti i v pádě 1.; je to, jako bychom místo o jihu začali mluviti o jichu. Jako všude, i zde noviny jsou průkopníky nešvaru. Kde slovo batoh žije, vyslovuje se jen s hláskou h (na Moravě i na Slo-

vensku); odvozenina batožina (zavazadlo) na Slovensku má ž, ne š, zdrobnělý tvar je batůžek.

Byli jsme také upozorněni, že se na Valašsku neříká na př. baťoh trávy, nýbrž z baťoh (t. j. s batoh) trávy, a že tedy není správné, říkati na př. batoh brambor. S tím se nedovedeme srovnati. Jsou to dva různé způsoby mluvení, ale oba správné, a rozdíl je jen ten, že někde je v obyčeji říkati tak, jinde onak. V Čechách a na některých místech na Moravě se obyčejně říká »je toho nůše«, jinde »je toho s nůši« (»z nošu« na Valašsku, t. j. co se vejde do nůše): nelze zavrhovati způsobu ani jednoho ani druhého.

Při této příležitosti zaznamenáváme kousek válečného humoru. Vojenskému batohu naši vojáci říkají také »pabouk, pavouk«. Nacpaný batoh s popruhy opravdu vypadá jako pavouk sedící na zádech pocestného.

Gen. HOSTĚ.

Nedávno se opět vyskytl tento tvar dnes umělý a nám úplně cizí; byl dokonce dvakrát v jediném divadelním referátě (»ochota stálého hostě«, »vyvolávání hostě« v »Nár. Pol.« č. 319 ze dne 20. listopadu). Jinak bych jej byl pokládal za tvar již dávno pohřbený, ač byl kdysi mylně a násilně vnucován jazyku (na př. v Mat. brusu ve všech vyd. i ve 3. na str. 19, kde již méně důtklivě).

Gen. hostě žil kdysi v češtině jako tvar přechodný, utvořený podle gen. oráčě, oráče, když mužské kmeny na -i přecházely ke kmenům jiným. Vytlačen byl však v západní češtině tvarem kmene -o, tvarem hosta, nejpozději od dob obrozenských; Tomsa uvádí v Böhm. Sprachlehre (1782) na str. 99 jen tvary gen. hosta a dat. hostu a Tomsa osvědčil i v jiných věcech živý cit pro mluvenou řeč. Ale sám Dobrovský v Lehrgebäude 2 na str. 266 neuvedl tvaru hosta; tím spíše teoretikové a brusiči snažili se — marně — udržeti v spisovném jazyce starší tvar analogický až do let devadesátých; podporou byl jim starý mylný názor, že tvar hostě vznikl hláskoslovnou zákonitou cestou z tvaru hosti (Šafařík v Počátcích stč. mluv. ve Výb. I, 19, 55). Tomu tak není, takové změny hláskové nebylo, tvar jest analogický a dávno vyhynulý. Jeho užívání znásilňuje jazyk. Dnes h o s t a jest jediný tvar genitivní jako h o s t u dativní. Jen jako úmyslný archaismus v řeči opravdu básnické, slavnostní, snese jazyk starý původní tvar hosti. (Gebauer, Hist. mluv. III, 1, 383.)

V čísle množném zachovaly se však dosud i tvary podle vzoru kost, tedy hosté — hostí (n. hostů), hostem (n. hostům), hosti (n. hosty), hostech, hostmi (n. hosty).

JAKO TAKOVÝ.

Čítáme a slýcháme věty, jako na př. »choromyslný poznává lékaře jako takového«, »venkovští lidé všude si váží učitele jako takového«. V staré době ani v mluvě lidové nic takového bychom nenašli; slova t a k o v ý se zde užívá jen, kde je řeč o vlastnosti něčí, ne o jeho stavu nebo povolání (na př. jest řeč o někom, že je tak hodný člověk, že by modré s nebe snesl, a posluchač přidá, že ho také zná »jako takového«). V oněch větách se správně po česku vyjádříme jen, opakujeme-li nějak jméno, není-li věta zřetelná, i jinak; na př. »choromyslný poznává lékaře jako lékaře«, »mluví-li s lékařem, ví ještě, že to je lékař«, »lidé si váží učitele proto, že

to jest učitel«. Snad to zní méně stručně, než něm. »als ein solcher«, ale nesmí se žádati od jazyka, má-li zůstati svým, aby dovedl napodobiti ve všem jazyk cizí. Podobně bychom se ovšem vyjadřovali také, mluvíme-li o věcech neživých. Na př. něm. větu »dieses Gesetz ist als ein solches unsinnig« přeložili bychom asi »tento zákon jest jako zákon holý nesmysl«.

JMOUTI SE a ZAČÍTI.

Čtli jsme v poslední době několikrát věty jako »jalo se šeřiti«; v starším překladě, jenž se nám náhodou dostal do rukou, je také věta »tělem nebohého (starce, raněného mrtvicí) najednou jalo se škubati«. Není na škodu písemnictví, užívati mluvnických tvarů, slov a způsobů mluvení, žijících v něm, ač v živém hovoru všedním zanikly: písemnictví potřebuje větší hojnosti jazykových prostředků, než s jakou stačí všední život. Ale u nás se rádo zapomíná, že způsobům mluvení, jichž neznáme z jazyka živého, musíme se učiti, nechceme-li se dopouštěti chyb, někdy i směšných. Nestačí věděti, že místo obecného »začal« lze někdy říci j a l s e: musíme také věděti, kdy a kde to je možná, nechceme-li, aby se nám smáli jako lidem, kteří rádi proplétají svou řeč cizími slovy a mluví na př. o aromatické krajině neb o romantickém oleji.

J m o u t i s e (udržely se v knižní mluvě skoro jen tvary minulé) znamená »chytiti se něčeho« (proto předmět neurčitého slovesa v starém jazyce býval v 2. pádě, říkalo se na př. »jal se hradu stavěti« t. j. původně »chytil, ujal se hradu, aby jej stavěl«). Z toho plyne, že tohoto slovesa místo »začíti« lze užíti jen, kde jde o v ě d o m é p r o v á d ě n í v ů l e; již Jungmann ví dobře, že »jmu se = počnu, znamená úmysl, a toliko o životných věcech užíváno«. Proto v slovnících čteme s tímto slovesem skoro jen doklady týkající se vědomých výkonů lidských a označují se jím mimo to leda jen výkony tvorů a věcí jiných, jeví-li se mluvícímu podobnými vědomým výkonům lidským (na př. co se děje, jme-li se smrt koho snoubiti, anebo v bajkách výkony zvířecí): kdo by říkal nebo psal na př. »zuby jaly se mne boleti«, »jalo se pršeti«, ba i o nemocném, že »se jal« potiti nebo mluviti pomateně, dopouštěl by se nesmyslů, jimž by nebyl rozuměl nikdo v dobách, kdy se vedle začíti říkalo jmouti se, a jimž nerozumí ani dnes Čech, který si zachoval kus jazykového citu. Jako v podobných okolnostech i jinde, lépe jest spokojovati se způsobem, jakým se vyjadřuje dnes lid, než beze všeho užívati slova, jež se zdá ušlechtilejším jen proto, že ho lid nezná.

KNÍŽE-ARCIBISKUP, KNÍŽE-ARCIBISKUPSKÝ?

V novinách a časopisech se často shledáme s těmito slovy takto psanými. Již tento způsob psaní je nesprávný, napodobený podle němčiny. Němčina při složeninách z několika slov užívá spojovací čárky. Proto může psáti Fürst-Erzbischof, fürsterzbischöflich. Avšak čeština užívá čárky spojovací v souvislém psaní pouze před příponou li (na př. jsi-li) a při rozdělování slov na konci řádku, jinak jen v mluvnických výkladech na označení předpon, přípon, kmenů a koncovek. Ve složeninách čeština spojovací čárky neužívá; píše se: Vyšehrad, kolovrat, černožlutý, bělostkvoucí, bělomodročervený, římskokatolický.

Nesprávný je ten způsob psaní také proto, že slova ta ani nejsou složená. Jsou to samostatná slova, z nichž jedno určuje druhé (je jeho přívlastkem). Píše se tedy v

češtině správně kníže arcibiskup (a rovněž tak kníže biskup, kníže opat). Titul ten mají oni arcibiskupové (biskupové, opatové), kteří bývali v středověké říši římské až do jejího zániku v novém věku skutečnými knížaty, panovníky, suverénními pány (na př. arcibiskup solnohradský), anebo kteří ten titul tehdy dostali, byvše vyňati z pravomoci svého panovníka (na př. arcibiskup pražský).

Proto také od těch dvou podstatných jmen nemůže se utvořiti jedno složené přídavné jméno. Nemá se tedy mluviti a psáti kníže-arcibiskupský, nýbrž knížecí arcibiskupský. Je to sice o slabiku delší, ale je to česky správné, na př. knížecí arcibiskupský seminář, knížecí arcibiskupský lesní, knížecí arcibiskupská knihtiskárna, knížecí arcibiskupské panství.

Poněvadž to nejsou slova složená, třeba jest obě slova (i podstatná i přídavná) skloňovati. Tedy genitiv: knížete arcibiskupa, knížecího arcibiskupského atd.

G. C. Křikava.

KRAMPIJÓL.

Starší Pražané ještě vědí, že se tichým končinám u maltézského velkopřevorství na Malé straně, zejména sousedním částem ostrova Kampy, říkalo »na Krampióle«. Krampijól býval zvláště oblíbeným dějištěm zimních sportů (hrudování sněhem, stavění sněhuláků nebo, jak se říkávalo, »bakusů«, klouzání atd.) mládeže malostranské ještě před 50 lety, jako letním hřištěm bývala »Mariešanc« na Hradčanech. Již proto zasluhuje »Krampijól«, abychom jeho jméno, po jehož původě se nás ptá jeden ze čtenářů »N. Ř.«, vyložili zde; ale také proto, že osudy tohoto jména jsou poučným dokladem hláskových změn, jakými se často komolívají slova, zvláště cizí.

K r a m p i j ó l má jméno po blízkém maltézském »grandpriorátu«. G v cizích slovech měnívá se v k (kvér, cikán; kořalka, z pol. gorzałka, jmenovala by se českými hláskami hořalka nebo snad hořálka). D se ztratilo mezi dvěma souhláskami (jako se vyslovuje prázný, deška m. prázdný, deštka atd.), n před p se změnilo v m (jako v pámbu, pampáter). Setkají-li se v témže slově dvě r (anebo dokonce tři, jako v slově grandprior), čeština, zvláště v ústech lidových, i jiné jazyky měnívají jedno z nich v l anebo je vůbec nechávají zanikati; říká se na př. palagraf, planýř m. pranéř, někde i plyskýř m. pryskýř, anebo egzecírovat, mašírovat (ale marš, kde je r jediné, tuto hlásku zachovalo), ze slova pritvor v slovenštině vzniklo pitvor (ohrazený dvůr nebo předsíň při stavení). A tím vším pražská ústa z původního grandprior utvořila krampijól.

PÁN Z ROŽMBERKA a PAN JINDŘICH Z ROŽMBERKA.

Pilnému čtenáři »N. Ř.« se nezdá správným, že se v ní píše jednou »p á n z Rožmberka« a podruhé »p a n Jindřich z Rožmberka«. Slovo p á n bylo v starší době také nejvyšším naším šlechtickým titulem a kde mělo tento význam, vyslovovalo se s dlouhým á. To bylo zejména, kde za ním nenásledovalo jméno křticí, nýbrž panské jméno rodové; víme na př. od Blahoslava (Gram. česká 334 n.), že se říkalo »pán z Per(n)štejna, z Hradce, z Lomnice, z Ludanic atd.«, a že »jindy říkávali pán Per(n)štejnský, Hradecký atd.« Jinak, kde osoba panská byla jmenována jménem křticím, říká se »viděl jsem pana Jana« (Blah.), podle toho (bezpochyby, dokladů

jistých neznáme, protože v starší době nebývalo vždy zvykem délku označovati) také »pan Jindřich z Rožmberka«. Celkem býval asi rozdíl mezi tvarem pán a pan i v staré době týž co dnes; Řehoř Hrubý z Jelení, jenž velmi důsledně délky samohláskové dbal, píše na př. »svědčí i onen ctný a znamenitý velmi pán starý, pan Jan Zajiec«, jinde »pan papež praví«, a zase jinde »Pán Ježíš«. Také my říkáme i píšeme pán, kde jde o šlechtický titul (svobodný pán Rieger atp.).

»RYZÍ«.

Ryzí je slovo podle svého původu příbuzné se slovy rez, rudý, ruda, rdíti se, něm. rot atd. (z je z pův. dj) a proto znamenalo původně něco rudého, červeného. Rudě hnědým koním se říkávalo »ryzí koně« (posud máme tak podstatné jméno ryzák); známá červená houba je ryzec (někde také ryzek, ryzík). Zejména pravé, čisté zlato podle rudě žluté barvy bylo zváno »ryzím«; a v tomto spojení nabylo slovo toto zneháhla významu stejného s přídavnými jmény »čistý, pravý« a pod., takže se pak začalo říkati i na př. o čistém stříbře, že je »ryzí«, ačkoli na něm vlastně nic »ryzího« není. Ale ze starší doby neznáme dokladů, že by se tak říkalo o jiných kovech než o zlatě: teprv z Dobrovského má Jungmann na př. »ryzí stříbro«, bez přímého dokladu, asi na znamení, že toto spojení Dobrovský znal ne z knih, ale z tehdejší mluvy obecné.

V době nové se slovo ryzí šíří proti způsobu starému i proti skutečně mluvě lidové skoro vůčihledě. Chápeme, říká-li se dnes o pravých, nesmíšených kovech, že jsou »ryzí«: ve výraze »ryzí zlato« náš jazyk již dávno pozbyl vědomí, co přídavné jméno vlastně znamená, a proto není divu, že mluvíme na př. o »ryzím« stříbře. Tuto změnu významovou si provedla mluva živá a bylo by marné i zbytečné se jí vzpírati. Ale dnes je již kde co »ryzí« (ovšem jen na papíře a v ústech lidí, snažících se mluviti »vyšší« češtinou, ne v ústech lidových). Protože Němec o kovech i o lidských povahách říká, že jsou »lauter«, máme i my již »ryzí« povahy, »ryzí« muže; snažíme se mluviti »ryzí« češtinou (pp. čtenáře prosíme, aby nám nevyčítali, že někdy sami tak píšeme: víme o tom). Čtli jsme již (na pozvání ke koncertu v únoru r. 1917), že »ryzí výtěžek připadne Zemskému pomocnému spolku Červeného kříže«; ale nedivíme se, protože i Zenklův Rádce mluví nejen o »ryzí« mluvě, ale má i »ryzí«, čistý důchod, příjem, zisk, váhu a p. Tak se u nás ve skutečném životě nikdy nemluvívalo ani nemluví; a bylo by opravdu nesnadno nalézti v jiném jazyce slovo, kterého by bylo lze na pochvalu užíti tak o všem na světě, jako nám je dnes všecko »ryzí«. Proč nemluvíme, jak mluvívali naši předkové a mluví náš lid, proč nevolíme všude přídavných jmen přiléhavých? Mluvíme-li o poctivé povaze, o čisté váze, o správné češtině atd., aspoň každý hned ví, co chceme říci.*

V červnu jsme čtli v novinách, jak kdysi Bismark popisoval nynějšího císaře německého; řekl prý m. j., že to je »ryzí gardový důstojník«. Novinář, který toto na-

* V románě z r. 1918 čteme již dokonce o churavém člověku, jak »okříval ryzostí vzduchu« (v horách), o pedantském vlašském učiteli zpěvu, že by »raději byl umřel hlady, než by se prohřešil na své lásce k ryzímu zpěvu«. Což pak ani vzduch nebo zpěv nemůže býti čistý?

psal, asi sám cítil, že tomu v Čechách nikdo nebude rozuměti; proto přidal do závorek německé znění »der reine Gardeoffizier«. Jinde jsme o čemsi podobně četli, věrněji po německu, že to je »čisté bláznovství« (asi »reine Torheit«). Neslyšeli pánové, kteří takto píší, nikdy mluviti poctivého Čecha? Či snad by jim znělo »učiněný (anebo hotový, pravý) gardový důstojník«, »učiněné, (hotové, čiré) bláznovství« příliš po česku, málo vznešeně?

UŽÍVATI.

Již několik čtenářů nám vytklo, že »užíváme« rčení užívati slova, vazby atp. Tato výčitka nestíhá jen nás, nýbrž snad všecky české spisovatele, kteří kdy psali o jazyce: Jungmann má doklady podobné z Řehoře Hrubého z Jelení, z Bratří, z Komenského a j., a přidali bychom jemného brusiče našeho jazyka, Jana Blahoslava, v jehož »Grammatice české« lze podobně čísti skoro na každé stránce. Komu se slovo »užívati« v takových rčeních nelíbí, vidí v něm asi napodobení něm. slovesa »gebrauchen«: ale jak se máme jinak po česku vyjadřovati? Není pochyby, že sloveso »užívati« zde má základ v lat. uti, jakož latinské názvy mluvnické a způsoby mluvení o věcech mluvnických vůbec v češtině a v ostatních jazycích evropských vznikly podle latiny: ale jak toto sloveso nalézáme v českém slohu mluvnickém, nepříčí se jeho českému významu. Užíti původně znamenalo asi »k svým životním potřebám naložiti«, ale tento význam se rozšiřuje na nejrozmanitější prospěchy, jež máme ze všeho možného. »Užíváme« od dob staročeských (v. Jungmannův slovník) prostředků, cest, lsti, chytrosti, svého místa, svého úřadu, lodí, vozů, něčí rady, své síly, léků, dobroty, lidí, příležitosti, času atd.: proč bychom nesměli užívati slov? Někdy ovšem slovesem »užívati« proti konkrétnímu rázu českého jazyka podle němčiny tvoříme rčení zbytečně složitá (»lžíce užíváme k jídlu«, »prachu užívají k trhání skal« atp. místo »lžicí jíme«, »prachem trhají skály«, Mašín 229): ale kde účel, ke kterému něčeho »užíváme«, není výslovně jmenován, anebo kde je řeč o účelu obecnějším, bez slovesa »užívati« se nesnadně obejdeme (»té lžíce někdo užil«, »kde nestačí lidská ruka, užijeme prachu«, »prachu se užívá k rozličným účelům« atp.). A tohoto způsobu jsou také věty, v nichž se mluví o »užívání« slov, mluvnických tvarů atd.

V KRÁTKÉM ČASE.

Výraz »v krátkém čase« bývá v našich brusech vyhlašován za nesprávný (Bartoš, Nová rukověť 203, Zenkl 46, Mašín 23 a j.) a doporučuje se za něj »za krátko, za krátký čas«. Ale výraz »v krátkém čase« jest v jazyce starém obvyklý. Na př. (syn) v krátkém čase nade vše prospěl Passionál 328 (v. Gebauer, Slov. stč. 157); a tak Marek v krátkém čase nauči sě obyčějóv a mravóv tatarských Milion (vyd. Práškova str. 13); (ten urozený mládec) v krátkém čase by ve všech dobrých skutciech svrchován (= zdokonalen) Životy Otců 112b a j.

DIVOKÉ KVÍTÍ.

Zájem pro tuto rubriku vzmáhá se v čtenářstvu našem měrou nanejvýš potěšlivou. Ale pohříchu jest zájem tento také svědectvím, co divokého kvítí jazykového bují

na všech stranách a jaké práce nadlidské bude třeba, aby se vyplelo. Není nám naprosto možno uveřejniti všechno toto bejlí, ale vybereme z každé zásilky něco; neboť i naše zásoby jsou málem nevyčerpatelné.

I. V oboru slovesa.

»Nár. Listy«: Nebožtík pracoval 25 let u firmy, věnujíc jí celý svůj mladý život (m. věnuje). — Proč byla (dívka) tak záhadna, kladouce jej (prstýnek) tam? (m. kladouc).

Zoologie od A. Noska: Různých živočichů pták hledá v bahně, nabírajíc je širokým zobákem (m. pták hledá různých živočichů v bahně, nabíraje atd.).
»Pozor«: Hrabě opustil pokoj bouchnouc dveřmi (m. bouchnuv).

»Nár. Listy«: Vlivné kruhy se obávají, že Kornilov opět hodlá natrůniti(!) carství (m. obnoviti, nastoliti). — A život(!) nelze se naučiti (m. a životu se nelze naučiti). — Kornilov každopádně(!!) nabyl přesvědčení, že Kerenský není již se situace (m. není již se situaci, nebo: nestačí již stavu věcí). Vazba je: býti s něco, býti s tu věc; při záporu tady nelze klásti druhého pádu!). — Nastane otázka, je-li Clam-Martinicova vláda s tohoto velkého spletitého chaosu! (m. s tento... chaos). — I letohrádku královny Anny odejmuta všechna výzdoba obrazová (m. odňata). — My víme dobře, komu platily ty blesky (m. Víme dobře, na koho mířily, koho se týkaly ty blesky). — Kornilov dosadí opět carství na trůn (m. cara nebo m. zavede carství v zemi). — Výňatků z »Nár. Listů« bylo nám vůbec posláno mnoho, a to takových, že jde z toho hlava kolem, jak mohl tak zrůdnou češtinou psáti representativní list českého vzdělanectva.

»Večer«: Zásobování vojska jest vysazeno váznutí a nebezpečí (m. jest vydáno; ale celá věta jest nečeská; stačilo říci, že může uváznouti neb že jest vydáno mnohonásobným nebezpečím). — Časopis varuje, aby se nebudily přehnané naděje (m. přepjaté, nemírné naděje). — Jirásek byl jmenován čestným měšťanem pro zásluhy, kterých si získal (m. které...). — I s Rusíny nebude s to prý dr. Seidler počítat (m. Ani na Rusíny nebude prý moci spoléhati). — Trestáni budou odejmutím živnosti (m. budou potrestáni odnětím živnosti). — (Není) možno v Rakousku vládnouti, aniž bude brán ohled na národy (m. neohlížeje se, nemaje zření, bez ohledu na národy). — Lid přeje si čestný mír (m. lid si přeje čestného míru). — Anglie počítá s větší franc. pomocí (m. spoléhá na...). — Nepočítá-li se v Berlíně s našimi výsostnými právy (m. nedbá-li se). — Stojíme před hotovým činem. Jsme však úplně ochotni s ním počítati (m. jsme ochotni jej uznati, míti k němu zření a p.). — Tážeme se: ví o tom páni ve Vídni (m. vědí). — Jádro armády nové vlády tvoří sbory československé, kozáci a několik důstojnických oddílů (m. jádrem armády jsou). — Jádro tvoří 45.000 Čechů (m. jádrem jest). — Na takové husté proudy vod jsme zvyklí (m. takovým hustým proudům vod..). — Podobně vyváží se z Haliče do Ukrajiny potraviny (m. vyvážejí se; roz-

kazovací způsob: vyvážej!). — Kdosi přišel na myšlenku odpomoci nedostatku bot výrobou obuvi z plechu (možno přijíti na zábavu, na balkon, vůbec někam, ale na myšlenku přijíti je přece jenom poctivému Čechovi nemožné a nepředstavitelné. Tomu přichází na mysl, připadlo, napadlo, nebo měl ten nápad, pomoci nedostatku). — Znak ruské republiky sestává v srdci a kladivu na rudé půdě a ve zlatých slunečních paprscích. (Sestávati v něčem jest zcela nová vazba nestvůrná. Posud se chybně psávalo: sestávati z něčeho. Správně by se řeklo: znak se skládá z ..., nebo: znakem jest...). — Sotva Karel VI. shasl oči(! m. zavřel oči, zesnul, zemřel).

»Venkov«: Byla zardousena (m. zardoušena). — Bylo mu však vyhraženo právo (m. vyhrazeno). — Bitva na západě dostoupila vrchole (m. vrcholu).

Večerník »Práva Lidu«: Komise, sestávající z praktických úředníků (m. složená). — Propast mezi oběma národy, obývajícími naši krásnou vlast (m. obývajícími v naší krásné vlasti).

»Nár. Politika«: Nebylo u něho nalezeno ničeho (m. nic) podezřelého a jmenovitě ne částka peněz, kterou měl uloupiti (m. kterou prý uloupil). — Policie zastihla v tajné herně 70 osob, které vesměs byli zjištěni (m. byly zjištěny). — Vlak vykolejil(! m. vyšinul se z kolejí). — Byly chráněny bitevními loděmi (m. loďmi).

Všecky noviny uveřejnily beze změny úřední zprávu válečnou, podanou jim od korespondenční kanceláře a znějící: »Nabyli jsme 250 zajatých«. Je to pokrok proti nedávným zprávám, podle nichž jsme zajaté »dělali«. Čech by ovšem řekl, že jsme zajali 250 mužů nebo nepřátel. I ve větách, kde předloha nemá určitějšího předmětu, Čech se dovede obejíti bez takovýchto směšných sloves; tak na př. obsah jiné věty »naše vojsko donutilo nepřítele, aby ustoupil, při čemž jsme nabyli zajatců«, bez velikého násilí lze pověděti také tak, že jsme část útočícího vojska zajali. Což si překladatelé takových zpráv nedovedou pomysliti, že »nabytí« zajatých je nesmysl? A nedovedou opravdu pracovati jinak, než že v potu tváři opravdu »přesazují« německé slovíčko za slovíčkem do češtiny?

II. V oboru slohovém a překladovém.

Obecnou pozornost vzbudil svou krásou nadpis stati ve »Venkově«: Zpětné vzetí fronty skokem. — Také ve »Večeru« se potěšili milovníci drahé mateřštiny naší výkladem o převratě v České Filharmonii, kde bylo mimo jiné řečeno: Tímto náhlým nastolením Čelanského místo dle svých sil snažně pracujícího pracovníka dr. Zemánka předskočena úprava uměleckých i správních poměrů, zamýšlená Českým Filharmonickým družstvem. — Ve »Venkově« také nechtěli zůstati pozadu a vytiskli v květnu: Zde pod čarou upředňujem(!) postavu, veškeren její vztah i umělecké vybytí(!). Postava sama nezdvíhá se k mimořádné výraznosti. Není bez vrásek, jež do povahy vrývá život, ale není vyřešena do té míry, aby znamenala pojem a nikoli pouze pojmový vztah. Je tedy na pěvci, aby ji rozdýchl do životní plnosti, ve které nám zmizí (zmizejí!) drátky divadelní postavy, zaměněné nervy. — V »Nár. Listech« se čtlo zase: Byl tak získán základ pro tím bezprostřednější výraz

Smetanovské jarosti a radosti ze života, kterým Smetana zhudebňuje přírodní krásy své vlasti. — A v jejich Večerníku se napsalo, že »četník pojal podezření, že krádeže provádí proti 21letému nočnímu hlídači ve dvoře Františku Sládkovi«. — »Večer« měl zprávu, že nepřátelé »hodlají se nyní plně rozděliti s Francouzi o námahy příštího válečného dění«.

V »Právu Lidu« jsme četli: Nebude možno učiniti z něj(!) pouhý podstavec pro sochy, které se domnívají už od narození v národě míti vždy první místo a prvé právo. Jaké sochy asi to jsou?

»Pp. Spurný a Rozsíval pěkně odlišili vlídnou dobrotu i fanatický asketismus farářův i kaplanův«. (Nár. Pol. 8. června.) Hned dva fanatikové na jedné faře — a dokonce snad dobří a vlídní! — Kdo zná Halbovo Mládí, domyslí se ovšem, že tu řeč o vlídné dobrotě farářově a fanatickém asketismu kaplanově. Či nám chce kritik namluviti, že všichni farářové jsou vlídní a všichni kaplani fanatičtí?

»... aby všecky projevy, tedy také ony neněmecké byly doslovně zanášeny do protokolu«. (Nár. Pol. 17. června.) Budou ty řeči a protokoly takhle vypadat? Slepice zanášejí!

»Odezíráme-li od jednotlivých přehánění dřívějších dob a pohlížíme-li pouze na základní moment a vlastní smysl asketismu, pak jej musíme míti za hluboký názor světový«: tak jsme čtli v brněnské Hlídce (34, 663), která jinak dbává jazykové správnosti. Je to věta přeložená a člověk nemusí býti ani vševědoucím, aby uhodl, že německá předloha měla sloveso absehen: překladatel byl tak pohroužen v původních slovech německých, že zapomněl i česky mysliti, sice by byl řekl »nehledíme-li k...« nebo tak nějak. Celá ta věta je ukázkou, jak nečesky se u nás překládává do češtiny. Krásné slovo je přehánění: přeháníme dobytek, stříbro, tekutiny, někdy také nezdárného kluka holí, ale jinak přestřelujeme, přepínáme. A to množné číslo, »od jednotlivých přehánění«, aby ani vlásku německé větě neubylo! Ode jmen na -tí a -ní přece je množné číslo možno jen výjimkou (»dones ta psaní na poštu«), kde mají význam docela hmotný, a i tu se čeština množnému číslu raději vyhne (neuslyšíme v lidu množného čísla jmen jako čtení, pití, šití, stlaní); Čech by zde mluvil na př. o nezdravých výstřelcích dřívějších dob neb o dokladech přepínání. Také »pak« na začátku hlavní věty páchne cizotou.

»Zítra či pozejtří má býti znovuzahájeno mírové jednání v Brestu«: tak slíbily »Nár. Listy«, bezpochyby zásluhou šťastného vynálezce slov jako odbřemenění, spoluzaviniti, spolupodepsati, spoluzakládati, spoluhájiti, spolucítiti (v č. 182, 284, 309 minulého ročníku; srv. »N. Ř.« I, 305). Mohlo by se také říci, že bude jednání obnoveno: ale kdo pak by z toho vycítil, že Němec říká wiedereröffnen?

Ve výkladní skříni »Nár. Listů« jest obraz, označený za Prohlášení spravedlivých soukeníků. Jest to patrně překlad z německého: Verkündigung der Gerechtsame (t. j. práv) soukeníků.

V překladě Czerninovy řeči, jejž nám dodala c. k. kor. kancelář, bylo také místo toto: »Naše politika churaví zlomeninou systému!« Poněvadž to byl nesmysl, tak(!) jsme místo ono neotiskli. Dnes, kdy máme něm. text v rukou, vidíme, co se stalo. C. k. kor. kancelář přeložila tak tato slova: »... dass unsere Politik an dem

Gebrechen des Systems krankt«. Tak se dovídáme z »Venkova« (20. čce)); slavná kancelář něm. Gebrechen měla přeložiti slovem vada, nedostatek atp.

»Nár. Politika« měla v čísle ze dne 2. září nadpis jedné zprávy: Bombardované město ve vzduchu. Podle toho Němci umějí vyráběti stavivo ze vzduchu, čemuž učil už dávno Immermannův »Münchhausen«.

Ve »Venkově« se opět jednou objevil starožitný inserát o vlasech Anny Csillagové. Při úctyhodném stáří má mnoho vad, k jazyku neuctivých . . . se svým dlouhým — obrovským Loreley-vlasem (se svým vlasem, dlouhým, obrovským, jako má Lorelei), který (kterého) jsem nabyla používáním mnou vynalezenou pomádou (používajíc masti, kterou jsem sama vynašla). Táž (dieselbe) jest atd. Po této mnohoslibné větě je druhá, hodně kostrbatá i chybná a oznámení se končí takto: Poštovní zásilky denně po předem zaslání obnosu nebo na dobírku do celého světa z továrny. Nejen nečesky, ale i nesrozumitelně. Lépe: zásilky z továrny do celého světa vypravujeme poštou na dobírku nebo: bude-li nám částka napřed zaslána.

A na konec několik zvláště pěkných perliček: V jednom překladě ze Suarèse se mluví malebně o luně z medu (lune de miel, líbánky). V jiné revui, rovněž v překladu ze Suarèse, ztratila dívka »svůj květ«; v češtině ovšem ztratila více, totiž celý věneček. Nedávno jsme dokonce četli v knižním překladě, že sebevrah »si spálil mozek« (il s'est brûlé la cervelle, t. j. prostřelil si hlavu). — Musíme poctivě doznati, že i »Národní Listy« jsou bohatým nalezištěm podobných perel. Jednou na př. nepřítel vpadl do Bresche (ist in die Bresche gefallen) a naši za to dobyli Meierova dvora (Meierhof). V posledních dnech ukradl zloděj ve šlechtickém sídle jednu staromeisnerovskou a jednu meisnerovskou porculánovou figurku; patrně altmeissner Porzellan, česky Stará Míšeň.

HRSTKA NOVÝCH GERMANISMŮ.

Páni novináři se starají, jak mohou, aby připravovali v tvrdých hlavách českých půdu poněmčovacím úmyslům našich přátel: nikdy ještě se nepsalo českým slovem tak po německu, jako dnes. Předkládáme dnes kytičku květů zvláště vonných, natrhaných v záhonech »Národních Listů«; nepochybujeme, že to nebude kytička poslední.

»Závěrečný boj matky o syna propadajícího se temnotám« (17. ún.): přidaným zvratným zájmenem je německost celé té věty ještě zřetelnější, než by byla bez něho, jak se obyčejně u nás psává, ovšem také po německu (verfallen). Proč ne po česku »propadajícího se, řítícího se do temnot«?

»(Kdosi) vypravoval, že Lenin nazírá, že kdyby bolševické panství násilím mělo býti dále udržováno, nastala by anarchie v celé zemi« (17. bř.). Co je to? Bezpochyby zušlechtěný překlad německého »sieht ein« (říkáme obyčejně »nahlédnouti, nahlížeti«, což samo je novodobý překlad téhož slova německého, místo našeho »poznávati, chápati, uznávati« a pod.).

»Nedá-li Holandsko odpověď — provede dohoda bez dalšího rekvisici lodí« (21. bř., nadpis tištěný tučným písmem, aby neušel). Posud jsme se smávali slavným úřadům, že píší »až na další« (bis auf weiteres)) místo »až do dalšího

opatření«, teď budeme sami říkati »bez dalšího« (ohne weiteres) místo »beze všeho, ihned« a pod.

Z dopisu, jejž nám poslal čtenář »N. Ř.«, přidáváme, že kterási karlínská firma si dala vytisknouti účetní potvrzovací lístky s těmito slovy: »Knihujeme Vám dnes, jak následuje«, což ovšem není nic jiného než něm. »Wir buchen Ihnen heute wie folgt«. Nebožtík Gebauer se vždy zlobíval, jak slyšel slovo »listovati« (něm. blättern) místo českého »obraceti listy«: co by říkal tomuto »knihování«? Po česku by se řeklo »účtujeme (nebo »zapisujeme«) ve Váš prospěch . . .«

KAZY.

»N. L.« přinesly o minulých prázdninách několik pěkných feuilletonů J. R. Hradeckého pod názvy »Škudličkové a rytíři citu«, »Kamenné imperium« a »Na hoře Tábor«. Zůstaly však v nich neopraveny hrubší omyly. Ve druhém článku kárá spisovatel správně, jak mluvívají Pražáci (t. j. Pražané): »Zahraď to rukama, nemohu tam s botama, jsem tak doběhnutá, že sotva pletu s nohama, bloudili skálama a chodbama, bylo viděti jen očmama Krkonoše, otrávili se těma čajema (jen Čech vidí všude samou »votravu«).« Ale spisovatel píše sám v prvém článku: chudá dívka jdouce (m. jdouc) kolem oken, »podstata nepřipouští myšlének« (m. myšlenek), lidé rozumí (m. rozumějí), »jsou nadlidi a podlidi« (m. nadlidé a podlidé), »na jedno oko naučil se šilhati a často mezi řečí jej (m. je) přivírá«, »do očisťující lázně« (m. očišťující; ve 2. části článku správně).

Ve druhém článku: »při spatření první skály uchopí cosi člověka pevně« (m. spatříme-li první skálu, uchopí nás cosi pevně), »značky míjí« (m. míjejí), »vzláštní požitek« (m. zvláštní), »začíná« (m. začíná se), »království, co není k spatření snad nikde« (m. čeho nelze spatřiti nikde), »do Příbrami« (m. Příbramě), »jdou vlny, jsou viděti« (m. jest je viděti); ve čl. třetím, čteme dvakráte smísený dech, pláč (m. smíšený). Ve feuilletonech užito často slov cizích místo dobrých našich, na př. »stačí nám fakt« (m. skutečnost, pravda), »škudlil existoval« (m. byl, žil), »v instinktivní (m. pudem vzbuzené, vedené) touze«; m. »imperium« správně užito slov království, říše; »regule (m. pravidla) života«, »nic brutálního« (m. hrubého, krutého, surového), »měkkost linií« (m. čar), »existující« (m. jsoucí), »hudbu inspiroval těmito místy« (m. hudbu, jíž vnukla, způsobila, vynutila tato místa), »vše pevné, melancholické« (m. vše, co trudí mysl, činí těžkou, zádumčivou), »nevhodná sensitivnost« (m. vznětlivost), »první kiosk (m. stánek, zastavení) kříž. cesty«, »kdo odvážil se mystifikace« (m. obelstění, klamu), »dogmatu personifikovanému nevkusně« (m. článku víry zosobněnému nevkusně), »symbol toho, co bylo«, »to je symbol (m. obraz, odznak, znamení) naší situace« (m. stavu našeho, poměrů našich), »K vůli representaci« (m. pro zastoupení, okázalost). A. K.

HOVORNA.

ZÁBOJ.

K str. 216 »N. Ř.« nás upozorňuje ředitel měšť. školy Josef Drbohlav v Žel. Brodě, že se slovo záboj vyskytuje též jako jméno obecné: záboj je lis nebo stoupa

na tlačení oleje, nebo také celá olejna, i zbytky řepky (a jiných semen, z nichž se olej tlačí) po vytlačení oleje, olejová pokrutina atp. Slovo toto je známo již z Jungmannova slovníku, kde je doklad z Komenského; přidáváme doklad starší z Blahoslavovy Grammatiky 339 (»Moravané pokrutinám říkají záboj«). »V Pojizeří dosud říkají v některých statcích v záboji [srv. Pekař, Kost I, 190] a jejich majetníkům, nyní snad již třetím a z jiného rodu, přezdívají »zábojník«, třeba že již nikdo z mladších neví, proč. Poněvadž doklady v městských knihách pelhřimovských píší se malým písmenem počátečním, šlo asi o podobnou přezdívku: smysl uvedených vět tomu zřejmě nasvědčuje«.

Uveřejňujeme tento výklad, protože jde o slovo důležité v otázce pravosti RK. Že je ve dvou dokladech v listinách napsáno s malým z, v XV. stol. ovšem nic neznamená. Připomínáme také, že Zábojník je známé vlastní jméno na Slovensku.

Kdyby básník »Záboje« z RK. opravdu byl žil v XV. stol. nebo ještě dříve, zajisté by byl znal význam obecného jména z á b o j, dnes zaniklého, a sotva by ho byl užil na pojmenování svého reka. Záboj v RK. není přezdívka ani příjmení, nýbrž j m é n o o s o b n í jako Přemysl, Jaromír, Váceslav atp.; a má-li p. ředitel ony doklady tohoto jména ze století XV. správně za doklady přezdívky nebo příjmení, zůstává »Záboj« jako skutečné osobní jméno i nadále b e z d o k l a d ů k r o m ě RK.

HANÁCKÝ, HORÁCKÝ...

V 7. čís. »Naší Řeči« na str. 221. v odpovědi panu V. N. v Opavě čtu, že se říká sice hanácký, horácký, nikoli však slovácký ani polácký.

Dovoluji si něco k tomu podotknouti, že tomu tak není. Na Moravě se liší slova: slovenský a slovácký. Sejde-li se nás několik a chceme-li si zazpívati, tážeme se: »Jakú si zazpíváme, slováckú nebo slovenskú?« Jaký je v tom rozdíl? Slováckými jmenujeme písně Slováků moravských, slovenskými písně Slováků uherských. Podobně se říká i o kroji: To je kroj slovácký, to zase slovenský. U nás alespoň takto rozlišujeme Slováky moravské od uherských. Fr. Křemenek.

HŘIŠTĚ, HŘÍŠTĚ, HŘISKO.

V čís. 6. roč. II. »Naší Řeči« na str. 187 přinesli jsme výklad o slově »hřiště«. K věci té dostalo se nám dvou dalších příspěvků, jež tuto milerádi uveřejňujeme.

1. Dovoluji si oznámiti, že slova »hříště« dosud se užívá v původním staročeském významu v obcích: Poleni na Klatovsku a Poděvusích na Horšovotýnsku.

V městečku Poleni říkají tak místu, jež se jinak zove náves nebo náměstí. Užívá se ho pak ve tvaru »hříšt« a jest ženského rodu; skloňuje se: ta hříšt, u hříště, k hříšti, na hříšt, v hříšti, hříští.

V Poděvusích pak, jak jsem zjistil z katastrálních výkazů, jedna louka má jméno »řiště«, jež jistě vzniklo ze slova »hříště«.

Dr. Hostaš, konservátor a ředitel musea král. města Klatov.

2. Moje maminka byla od Litovle a tam se říkalo »h ř i s k o« místu, kde se hrávalo v kuželky, tedy kuželně. Tam také se zvalo: Přendite k nám n a h r a t v o, t. j. na besedu. Snad Vás budou obě slova, »hřisko« a »hratva«, zajímati.

Josef Klvaňa, ředitel c. k. reál. gymnasia v Kyjově.

HÝJE, ČEHÝ, HOT...

Prosím, aby v »Naší Řeči« byl vysvětlen původ slov: hýje (hý, vjí), čehý (čihý), hot, ou, prr, vůbec slov, kterými přikazuje se tažnému zvířectvu, aby činilo jisté pohyby. Mluvili jsme zde o různých věcech české řeči se týkajících, při čemž někteří rolníci mne žádali, abych jim vysvětlil původ vyčtených slov. Žádosti jejich, pro neznalost věci, vyhověti jsem nemohl, ale slíbil jsem jim, že se sám o věci poučím a jim pak výsledek oznámím. Snad by věc ta zajímala i jiné čtenáře »Naší Řeči«. Jsou to výrazy původně české či jinojazyčné?

Otakar Kabelák, správce školy v Stanově u Vysokého nad Jizerou.

CHYBITI — CHYBOVATI.

K poznámce na str. 194 a n. »N. Ř.« píše nám prof. Dom. Filip, že v horáckém nářečí v okolí jeho rodiště Jablonného n. Orl. (na Žamberecku, při moravských hranicích) staří lidé tvaru chybovati obecně užívají; na př. v otázce o nemocném(!): »Co mu chybuje?«, nebo ve větách jako »to by mně chybovalo!« P. prof. přidává: »Toto nářečí ušlo dosud pozornosti odborníků a rychle mizí v posledních dvaceti letech. U nás se říkává, že moravská horáčtina jde do Výprechtic, tam jsou ještě (nebo bývali) »stoláři«, u nás jsou již »truhláři«. Zdá se mi, že tento žert má jakési oprávnění.« Takovéto lidové žerty zasluhují nejplnější pozornosti již proto, že mají základy v živém citu domácích lidí pro své nářečí, jakého se nedomácí odborník zřídka kdy dopracuje.

Na Rychnovsku (na př. v Solnici a v Kvasinách) za obecné české scházeti říkají chybiti, s videm trvacím. Na př. hospodyně přehlíží husy a zvolá: »Bílá husa chybí!« Anebo: »Bude ti to chybit!« »Dyby ti něco chybilo, řekni mi.« Zmatek mezi končícím chybiti a trvacím chyběti, který se počal v tvarech přítomného času (viz str. 195), zasáhl zde i tvary ostatní. To jest ovšem tvaroslovná odchylka, jíž se jazyk knižní musí vyhýbati. V novinách čteme nyní skoro denně o náhradách za »chybící« potravy a jiné věci: tvaroslovně správně se má říkati chybějící (jako scházející). Stejně nesprávná je věta »moje věci chybí« (místo chybějí), kterou jsme čtli v nedělní příloze »Nár. Pol.« dne 25. srpna.

»ZÁZEMÍ« a j.

Prosím za odpověď v Hovorně na tyto věci:

1. V mladoboleslavském týdeníku »Rodný kraj« bylo vytištěno pod heslem »Pro čistotu mateřštiny« toto: Válka obohatila naši řeč několika ohavnostmi. Jsou to otrocké překlady, možno-li tak říci — německých termínů vojenských. Bývaly doby, kdy jsme si vojny a vojenské názvy tvořívali sami. Takovou nestvůrou je na př. »Hinterland«; poněvadž máme přízemí a podzemí, vytvořili jsme si také zázemí. Kdyby se slovo to rozebralo dle jiných odborných názvů, třeba přísluní, dospěli bychom k tomu, že zázemí je někde na měsíci. Slovenský voják onehdy vyprávěl o vojně. Neužil ani jediného znešvařeného slova, jako to dělají — bůhví proč — čeští vojáci. Dbal o čistotu své řeči jako o čistotu svědomí a cti. Došla řeč i na Hinterland a on najednou řekne — úzadí. Je to slovo nezvyklé, ale kdo je tak

v řeči zaslechl, cítil cosi jako pozdrav z domova. Važte si proto své mateřštiny a varujte se užívati slov cizích, a to i v mluvě společenské a obecné.

Jak se k tomu stavíte? Hanuš Jelínek ve svém (jinak velmi pěkném) překladě Barbussova »Ohně« díle I, na str. 130 užívá slova zázemí.

2. Pokládají-li se hromadná jména, jako davy, zástupy, valy lidí, za životná či neživotná? Četla jsem v příčestí minulého času v množ. čísle tvrdé i měkké i.

3. Ferd. Pujman, autor rozsáhlých period ve »Kmeni«, vydal Smetanovský breviř. Může-li mu býti omluvou, že se tak stalo před otištěním článku v »Naší Řeči« I, 296?

4. Lze stanoviti maximální délku české periody, aby srozumitelnost byla chráněna?

Na to odpovídáme: 1. Zázemí je pouhý překlad německého slova Hinterland, najisto nesprávný. Slováci užívají i v časopisech místo toho slova úzadí. V »Ilustrov. Novinách« vídeňských čtli jsme název: záfrontí, což dobře vystihuje význam slova, ale ovšem utvořeno jest od cizího slova fronta. My setrváváme i nadále při navrženém již jednou slově zápolí. Říkámeť: táhnouti do pole, kdež se polem míní území bitevní. Co je za ním, je zápolí (v. »N. Ř.« I, 316 a II, 29).

2. Slova: davy, zástupy, valy lidí nelze pokládati za životná; vždyť ani slovo národ nemá v 1. pádě množného čísla národi, nýbrž národy. Musí tedy v příčestí minulém býti v množném čísle: y.

3. Slovo breviř bylo chybné už před vydáváním »Naší Řeči«.

4. Kdysi bývaly dlouhé periody u nás velmi oblíbeny. Ve středověku jimi vynikal Veleslavín, v nové době zejména Šafařík a Kosina (v Hovorech olympských). Dnes však lidovost pronikla i do slohu; tu se obecně žádá jasnosti a prostoty. Té pak se zajisté spíše dosahuje větami a souvětími kratšími, nežli dlouhými, umělými periodami.

LISTÁRNA.

»Bajoko z Kyjukla«. Jméno Obytce (osada u Klatov) jest odvozeno od stč. obyt (= obydlí) a psávalo se (jako jméno vládycké rodiny Obyteckých z Obytce) i psává se podnes obyčejně s y. Že by se mělo psáti Obice a že to je vlastně Opice, nevěřte, jako jste nevěřil posud.

Panu prof. K. 1. Při výkladě o krácení brána — branou, bran, branách, branám, branami podotýkají Gebauerova Pravidla z r. 1902 (a souhlasně i vydání další): »Výklad, že by se jména významu hmotného krátila a jiná nekrátila, je mylný«. Gebauer znal toto pravidlo našich starších mluvnic, dotkl se ho i v Hist. mluv. (III, 1,183: Substantiva, ve kterých krácení se děje, jsou většinou významu hmotného), ale jako pravidlo, jímž by se jazyk řídil anebo říditi měl, je odmítl a to z důvodů dobrých. Krácení toho způsobu jako brána — branou je zjev výhradně fonetický (mechanický), tkvící kořeny svými ve starých poměrech a přesunech přízvukových a délkových a jen těmi jest je vykládati; s umělým, teoretickým rozdílením mluvnickým mezi abstraktními a konkrétními jmény neměl a nemohl míti nic společného. V starším jazyce podrobují se krácení kmenové samohlásky jména abstraktní zrovna

tak jako konkrétní (chvála — chvalú, sláva — slavú, váha — vahú, správa — spravú, síla — silú, miera — měrú, viera — věrú, hrůza — hrozú, smlúva — smluvú, práce — prací, tieže — těží, vóle — volí atd.). Analogií bylo ovšem časem leckteré krácení odstraněno, ale analogie postihovala arci zase jména konkrétní i abstraktní b e z r o z d í l u (tedy nejen chválou stč. chvalú, ale také moukou stč. mukú, troubou stč. trubú, šňůrou stč. šňorú, louka stč. lukú, mříží stč. mřeží, v brázdách stč. brazdách, houbami stč. hubami atd., a v usu obecném ještě více: dírou, krávou, skálou, slámou, hroudou atd.). Proto ani pro usus novočeský nelze stanoviti za pravidlo (byť jen mechanické), že konkreta zkracují, abstrakta nikoli. Tím ovšem padá i výklad, že jména odtažitá proto nekrátí na př. v 7. pádě jedn. kmenové slabiky (sláva — slávou), že se jich v množ. čísle neužívá a v jedn. čísle jsou všechny ostatní pády dlouhé; táž analogie působila i u o s t a t n í c h jmen (neboť v množ. čísle je nezkrácen pouze j e d i n ý tvar, 1. 4. 5. brány). Naopak zase mnohá jiná slova, kterých se zpravidla užívá také jen v čísle jedn., jako tráva, sláma, hlína, křída, síra, špína a j., zkrácení kmenové samohlásky podržela až do doby nové (travou, slamou atd.). Ani mezi slovy cizími a domácími není při krácení rozdílu: cizí slova, v staré době přejatá, krátila ovšem kmenovou samohlásku j a k o d o m á c í (trouba — trubú, bouda — bud, fůra — for, šňůra — šňorú, máry — na marách atd.) a slova nověji přejatá se tomuto starému zákonu hláskoslovnému již nepodrobovala (dáma, roura, káva, váza); ale to platí o slovech novějších vůbec, i d o m á c í c h (na př. páka, spása, tíha, zrůda, škvára, chůda, můra a j.). Zkrátka: pevného pravidla o tom, která slova dnes zkracují kmenovou samohlásku a ve kterých pádech, nelze se touto cestou dobrati, a vnucovati jazyku pravidla a odlišnosti, kterých si sám nevytvořil a jichž nedbá, bylo by nesprávné a v tomto případě i nepraktické. — 2. Domněnka, že v slovech rána, jáma, víra, síla, trouba, vznikla délka až na půdě č e s k é (z pův. rana, jama, věra atd.) a to vlivem čes. přízvuku prvomístního (jako v bóže, pívo a p.), rovněž není správná; ve všech těch slovech je délka etymologická a původní (praslovanská) zachovaná do češtiny vlivem ražené intonace, kterou měla všechna tato slova kromě slova trouba, rus. trubá (délka před přízvukem rovněž zůstává). Krátká výslovnost nářečí východních není tedy původní, nýbrž pozdější. Také v koncovkách -ách, -ám je délka původní, neboť kmenové -á bylo dlouhé (v koncových slabikách otevřených se ovšem délky krátí, proto je 1. p. žena, 4. p. ženu). — 3. Při stč. gen. množ. strán, pát proti nom. strana, pata není rovněž správné mluviti o dloužení, nýbrž n a o p a k: v stč. strán, pát je zachována (vlivem ražené intonace) původní délka slovanská, kdežto v nom. strana, pata byla délka působením tažené intonace zkrácena (rus. stórony proti storóža = stráža). — 4. Množ. gen. ran (proti ráno) nevznikl obdobou podle ranám, ranách, nýbrž samostatně a pravidelně podle zákonů hláskoslovných, neboť ražená intonace první slabiky se náhradným dloužením (za zkrácení suffixu) změnila v intonaci taženou, pod níž se v češť. délky krátí (týž úkaz je v zdrobnělinách na -ka, -ko za vypadlé jer, proto ranka, jamka atd.). Se zkracováním kmenové samohlásky v rozk. způsobě píši — piš nemá krácení rána — ran pranic společného, leda zevní zdání; spíše lze toto krácení v piš ve spojitost uváděti se zkracováním ve tvarech ranou, ranám, ranách, neboť koncové i v rozk. způ-

sobě bylo v češtině původně asi dlouhé. — 5. Jména trůn, kůr nebyla přejata do češtiny v době novější, naopak patří (jako anděl, mše, pohan a p.) k nejstarším slovům přejatým; rovněž tak slovo páv, které jsme přejali z němčiny již v době praslovanské. O slovech trouba a roura byla již zmínka i v »N. Ř.« (II, 123); trouba není slovo domácí, nýbrž obě slova jsou přejata, jedno v době slovanské (ze sthoněm. trumba), druhé, roura, v době novější. Adjektivního tvaru paví (m. páví) nelze pokládati za »omyl«: ještě Dobrovský zaznamenává v Slovníku tvary jen s krátkým a, (paví, paví oko, paví ocas), rovněž Jungmann zná jen »paví«; zdloužení analogické pochází tedy z dob nedávných.

Panu Dr. J. V. na Král. Vinohradech. I. K nom. doktorovi, Roubínkovi (ob. doktorovic, Roubínkovic), jímž se označuje rodina, jest 2. pád u doktorů, u Roubínků, 3. pád k doktorovům, k Roubínkovům a p. (tak Gebauer, Hist. mluv. III, 1. str. 267). Chceme-li vyjádřiti, že jde o rodinu doktora Nováka (nikoli soudce Nováka), musíme ovšem říci: byli tu doktorovi Novákovi (ob. doktorovic Novákovic) anebo doktor Novák s rodinou, (paní doktorová Nováková s dětmi a p.). — 2. Píšeme podle Pravidel »U invalidovny«, »U plovárny« a p., ježto se zde cítí ještě obecný význam slov invalidovna, plovárna a p. (je tam skutečně invalidovna, plovárna atd.); ale píšeme »Ve Smečkách«, »Na Slupi«, »V Tůních«, »V Jámě«, poněvadž to již není označení reální (není tam už ani tůní, ani jámy). Že musíme psáti »Náměstí krále Jiřího«, a »U Sovových mlýnů«, jest nabíledni. — 3. Abecední seznam se sestavuje podle písmen, nikoli podle hlásek (podle výslovnosti); Czech patří tedy na konec litery C (nikoli do Č), Tschackert do litery T atd.; jenom ch se pokládá v české abecedě za samostatnou literu (jinde, na př. v němčině, franštině, řadí se slova s ch pod c), naopak zase litery r a ř pokládáme za literu jednu. — 4. Za letopočtem neděláme tečky; nenásleduje-li však po něm nic, je tečka ovšem nutná, na př. v dopise: Dne 15. dubna 1918, nebo: Bylo to r. 1918.

Panu J. J. Š. v Plzni. Podle Palackého Popisu království českého (str. 373) historicky správný název jest Kdyně (bez přívl. Nová = Neugedein). Rovněž Sedláček v Místopisném slovníku historickém (str. 407) klade na první místo Kdyně (s dodatkem Nová Kdyně). Tak bývá i v starých listinách: kuoň, kterýž stojí ve Kdyni (Archiv č. I, 228 z r. 1458), Václav Hana ze Kdyně (tamt. XXX, 345 z r. 1563). Kdýně i Kdýň jsou zjevně pozdější obměny původního tvaru Kdyně (jako tchýně a hospodyň, kuchyň a p.). Původ jména Kdyně není dosud jasný. Sedláček, jak se zdá, pokládá je za jméno odvozené ze jména osobního (patrně podle jmen podobných, jako Bechyně, Budyně, Radyně atd.), neboť mezi jmény osobními, která se vyskytují ve jménech místních, uvádí (na str. 382) jména Kdan, Kdyn (Kden). Také jak a od kdy se se ustálilo pojmenování Nová Kdyně za starší Kdyně, nelze na ten čas stanoviti.

Panu F. D. v Pustiměři. 1. O rčení »to se mi zamlouvá« bylo vykládáno v »N. Ř.« I, 254, rovněž o slově neproveditelný I, 102. — 2. Proč bychom měli slovo »pryč« škrtnouti z české řeči? Snad proto, že ho

některí spisovatelé nedobře užívají? Zbytečné však není, jak se domníváte, sice by bylo zmizelo s a m o. — 3. Užívání slova »m o c« ve významu mnoho jest původu starého. Ostatek v Hovorně.

P a n u K. F. v R a k o v n í c e. Oršestr je výslovnost nesprávná, zakládající se na mylné domněnce, že něm. Orchester je slovo francouzské. U Řeků byla orchéstra nižší polokruhová plocha před jevištěm, na níž zejména sbor prováděl své tance a zpěvy; tam stáli i hudebníci, kteří zpěvy a tance provázeli. Odtud pochází vlaš. orchestra (místo pro hudebníky a pak hudební sbor sám; vysl. orkestra), z Italie se pak to slovo rozšířilo v nové době i jinde. Francouzi píší orchestre, což vyslovují o r k e s t r; a tak vyslovujeme a píšeme také my.

P a n u B. P., stud. fil. v e V í d n i. — 1. S m i l vykládají naše slovníky jako Eusebius n. Amandus; spojitost s kmenem mil je pravděpodobná. H r o z n a t a (stč. Hrozňata) vzniklo (jako Strachota) překladem jména Metudius (Metod), v němž se viděla omylem odvozenina lat. slova metus (strach, hrůza). — 2. P ř e b ý t i (v dnešním jazyce) znamená přetrvati, přečkati (světa nepřebudem) anebo vybýti, zbýti (z toho, co mi přebude = z přebytku); přebýti V. třídu (ve významu vychoditi ji) by asi stěží který Čech řekl (přebývať školu znamená v nář. lašském podle Bartoše choditi za školu, což zajisté nemíníte). — 3. G y m n a s i u m, množ. č. gymnasia (r. střed.) — 4. K o š a t ý (strom) je od slova koš (všecky větve dohromady koš slovou, Jungmann z Presla). — 5. L é č i t i (lék a p.) a líčiti (líčidlo) jsou slova načisto různá. — 6. L í c e ň jest slovo chybné a vzniklo mylným čtením slova lizcenie (= líčenie, nč. líčení). — 7. S l o t a je slovo obecně slovanské a znamená plískanici, nečas, ve významu přeneseném psotu vůbec, pak holotu, sběř a. p.; z l o t a (vy zloto m. sloto) asi přichýlením ke slovu zlý. — 8. Sloveso s m i l n i t i nesouvisí etymologicky s kmenem ml-, který je v milovati, nýbrž má kmen vlastní. — 9. Z m e k značí hada (je to týž kmen jako v slově zmije), hada domového, který byl pokládán u Slovanů za ztělesnění domácího bůžka. Na Slovensku se změnilo slovo zmek ve z m o k spojením s představou zmoklého kuřete = šotka, raráška. Z m e t e k je slovo jiné, znamená nedochůdče a je ze slovesa zmetati = špatně poroditi (o zvířatech), asi jako z v r h l ý ze zvrhnouti (sloves metati, vrhati se užívá o zvířatech ve významu roditi). — 10. H o r š ů v T ý n se jmenuje správně Týn Horšovský, protože (podle Sedláčkova Místopis. slovníku hist. 910) byl to původně prostý týn (t. j. srub) s hospodářstvím biskupským příslušný k Horšovu, kde bylo hospodářství hlavní. K a r d a š o v a Ř e č i c e má jméno (podle Sedláčkových Hradů a zámků 4, 335) od tamního rybníka Kardaše; řečice jest zdrobnělé slovo řeka. Jména místní, jako O l e š n i c e a pod. (Březnice, Kamenice, Lipnice atd.), vznikla většinou podle řek a potoků takto zvaných.

Číslo 8. vyšlo dne 1. října 1918. Z redakce odpovídá dr. Jaroslav Vlček.

Tiskla firma: Th. Vonte, společnost s r. o., v Praze I., v Bílkově ul. č. 17.